

Центральноукраїнський національний технічний університет
Економічний факультет
Кафедра «Міжнародних економічних відносин»

«Допущено до захисту»
Зав. кафедрою МЕВ
д.е.н., професор

_____ Іван МИЦЕНКО
« ____ » _____ 2021 р.

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
за другим (магістерським) рівнем вищої
освіти

на тему
**«Зміцнення конкурентоспроможності України на світовому
ринку сільськогосподарської продукції»**

Виконала здобувач вищої освіти
2 курсу, групи МЕВ-20м(1,4)
ОПП «Міжнародні економічні
відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні
економічні відносини»

_____ Шпильова О.В.
« ____ » _____ 2021 р.

Керівник роботи
к.е.н., доцент

_____ Микола СУХОМЛИН
« ____ » _____ 2021 р.

Рецензент д.е.н., професор
Хаджинов І.В.

Центральноукраїнський національний технічний університет

Факультет Економічний

Кафедра Міжнародних економічних відносин

Рівень вищої освіти Магістр

Галузь знань 29 «Міжнародні відносини»

Спеціальність 292 «Міжнародні економічні відносини»

Освітньо-професійна програма «Міжнародні економічні відносини»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

_____ Іван МИЦЕНКО

«___» _____ 2021 року

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ ЗА ДРУГИМ (МАГІСТЕРСЬКИМ) РІВНЕМ ВИЩОЇ ОСВІТИ ЗДОБУВАЧА ВИЩОЇ ОСВІТИ

Шпильової Ольги Вікторівни

(прізвище, ім'я, по батькові)

1. Тема роботи

Зміцнення конкурентоспроможності України на світовому ринку сільськогосподарської продукції

2. Керівник роботи

Сухомлин Микола Олексійович к.е.н., доцент

(прізвище, ім'я, по батькові, науковий ступінь, вчене звання)

3. Строк подання роботи до захисту _____

4. Мета та завдання кваліфікаційної роботи Метою роботи є удосконалення теоретичних і методичних засад підвищення рівня конкурентоспроможності продукції АПК у сфері зовнішньої торгівлі та розробка рекомендацій щодо посилення позицій аграрного сектору економіки України на зовнішніх ринках.

Завдання: - узагальнити економічну сутність формування конкурентного середовища та його прояву у зовнішньоторговельній діяльності в сучасних умовах; визначити тенденції розвитку експортно-імпортних операцій з агропродовольчою продукцією в Україні та розробити модель комплексної оцінки потенційної конкурентоспроможності експорту продукції АПК; оцінити міжнародну конкурентоспроможність окремих видів вітчизняної агропродовольчої продукції на світовому ринку та обґрунтувати пріоритетні напрями посилення її порівняльних переваг; проаналізувати розвиток зовнішньоекономічної діяльності Київського регіону, визначити фактори впливу на конкурентне середовище у сфері зовнішньої торгівлі продукцією АПК та ймовірні загрози для вітчизняних виробників і споживачів; обґрунтувати резерви підвищення зовнішньоекономічної конкурентоспроможності агропродовольчих товарів; запропонувати напрями удосконалення географічної структури регіонального експорту агропродовольчої продукції з урахуванням її конкурентних переваг на світових ринках.

5. Консультанти по роботі, із зазначенням розділів роботи

Розділ	Консультант	Підпис, дата	
		Завдання видав	Завдання прийняв
Розділ 1	доц. Сухомлин М.О.		
Розділ 2	доц. Сухомлин М.О.		
Розділ 3	доц. Сухомлин М.О.		

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Строк виконання етапів роботи	Примітка
1	Вибір теми і об'єкта дослідження	01.06.2021-01.08.2021	
2	Розробка завдання на випускню кваліфікаційну роботу, складання календарного плану його виконання	02.08.2021-15.08.2021	
3	Опрацювання навчальної та наукової літератури і складання плану роботи	16.08.2021-05.09.2021	
4	Проведення наукових досліджень, обробка фактичного матеріалу	06.09.2021-10.10.2021	
5	Написання тексту 1-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	11.10.2021-24.10.2021	
6	Написання тексту 2-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	25.10.2021-14.11.2021	
7	Написання тексту 3-го розділу роботи та подання його на рецензування керівникові	15.11.2021-28.11.2021	
8	Усунення недоліків, написання остаточного варіанта тексту, оформлення випускної кваліфікаційної роботи	29.11.2021-08.12.2021	
9	Отримання відгуку наукового керівника	09.12.2021-13.12.2021	
10	Зовнішнє рецензування роботи	14.12.2021-18.12.2021	
11	Захист випускної кваліфікаційної роботи на засіданні експертної комісії		

Дата видачі завдання

«___» _____ 2021 року

Підпис керівника

_____ (прізвище та ініціали)

Завдання прийнято до виконання

«___» _____ 2021 року

Підпис здобувача

_____ (прізвище та ініціали)

Анотація

Зміцнення конкурентоспроможності України на світовому ринку сільськогосподарської продукції. – Рукопис.

Кваліфікаційна робота на здобуття вищої освіти ступеня “магістр” за освітньо-професійною програмою «Міжнародні економічні відносини» зі спеціальності «Міжнародні економічні відносини» – Центральноукраїнський національний технічний університет. – Кропивницький. – 2021.

Оцінено позиції України на світовому аграрному ринку, визначено роль інновацій у їх посиленні та підвищенні конкурентоспроможності вітчизняного сільського господарства. Визначено основні напрями посилення українських позицій на світовому ринку сільськогосподарської продукції, а саме: впровадження інноваційних технологій вирощування сільськогосподарських культур і тварин, поліпшення технічного оснащення галузей рослинництва й тваринництва з метою підвищення продуктивності, забезпечення високої якості виробленої продукції з дотриманням вимог світових стандартів; збільшення капіталовкладень, спрямованих на оновлення й модернізацію основних виробничих фондів; диверсифікація експорту; удосконалення логістики просування українських сільськогосподарських продуктів на світовий ринок тощо.

Ключові слова: іноземне інвестування, експортний потенціал, національна економіка, диверсифікація, конкурентоспроможність, продуктивність, інновації, сільське господарство, світовий аграрний ринок, напрями державної політики.

Anotation

Increasing the Competitiveness of Ukraine on the World Market of Agricultural Products.

Qualifying work on obtaining a higher education degree "Master" in the educational-professional program "International Economic Relations" in the specialty "International Economic Relations" - Central Ukrainian National Technical University. - Kropyvnytskyi. - 2021.

Ukraine's positions in the world agrarian market were assessed, the role of innovations in their strengthening and increasing the competitiveness of Ukrainian agriculture was identified. The main directions of Ukraine's positions strengthening on the world agrarian market are determined, namely, providing state support for agricultural development, ensuring innovation activity, improvement of crop and livestock industries technical equipment in order to increase productivity, increasing of capital investments aimed at upgrading and modernizing the main productive assets, stimulating private entrepreneurial activity, increasing resource efficiency; diversification of exports, improvement of transport and logistics infrastructure, ensuring the high quality of the produced agricultural products taking into account world standards, etc.

Key words: foreign investment, export potential, national economy diversification. competitiveness, productivity, innovations, agriculture, global agrarian market, directions of state policy.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КРАЇНИ.....	9
1.1. Конкуренція як основоположна властивість ринку сільськогосподарської продукції.....	9
1.2. Чинники конкурентоспроможності аграрного сектора економіки.....	17
1.3. Сутність та засоби формування конкурентоспроможності країни на міжнародних ринках.....	25
Висновки до розділу.....	34
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ НА СВІТОВОМУ РИНКУ.....	36
2.1 Сучасний стан і тенденції зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією.....	36
2.2 Оцінка потенціалу конкурентоспроможності агропромислового виробництва регіонів України.....	44
2.3. Зарубіжний досвід підтримки аграрного підприємництва, як фактор підвищення конкурентоспроможності галузі.....	53
Висновки до розділу.....	62
РОЗДІЛ 3. ЗАХОДИ ПОСИЛЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.....	65
3.1. Перспективи розвитку експортоорієнтованої діяльності аграрної сфери.	65
3.2. Домінантні чинники формування та розвитку інституційної інфраструктури інвестування в сільському господарстві України.....	76
Висновки до розділу.....	86
ВИСНОВКИ.....	88
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	91
ДОДАТКИ.....	99

ВСТУП

Актуальність теми. В сучасних умовах посилення глобалізації світових господарських зв'язків питання забезпечення конкурентоспроможності продукції АПК у сфері зовнішньої торгівлі належить до пріоритетних завдань національного економічного розвитку. Наявний економічний і агропромисловий потенціал України та сприятливі природно-кліматичні умови дозволяють не лише повною мірою насичувати внутрішній ринок вітчизняною продукцією, але й успішно проникати на зарубіжні ринки, що дозволяє прогнозувати розвиток експортної діяльності і посилення ролі країни у міжнародній торгівлі. Однак експортний потенціал вітчизняного АПК реалізується далеко не повністю. Актуальність вирішення цієї проблеми особливо посилюється у зв'язку із зростанням відкритості національної економіки та загостренням конкуренції на світових агропродовольчих ринках після вступу України до СОТ.

Дослідженню основних засад формування конкурентного середовища на міжнародних ринках та аналізу чинників конкуренції країн та окремих регіонів присвячені праці відомих зарубіжних вчених: Г. Грубера, Дж. Міля, С. Ліндера, Ф. Ліста, М. Познера, М. Портера, Й. Шумпетера та ін. Теоретико-методологічні засади конкуренції та забезпечення конкурентоспроможності України обґрунтовані у працях таких вітчизняних вчених, як В. Андрійчук, І. Бураковський, В. Геєць, Б. Оверченко, Ю. Полунєєв, О. Рогач, О. Шнирков, А. Філіпенко та ін. Ключові аспекти взаємозв'язку конкурентоспроможності агропромислового комплексу та економічної безпеки країни висвітлені у працях В. Бойка, Т. Васильціва, О. Дем'янишиної, І. Миценко, В. Онегіної та ін.

В умовах посилення впливу кліматичних змін на умови господарювання аграрних підприємств та загострення проблем забезпечення продовольчої безпеки в багатьох країнах світу актуальними є питання зміцнення конкурентоспроможності АПК України. Не зважаючи на проведені реформи у аграрному секторі економіки та здійснені спроби забезпечення структурно-інституційних змін у функціонуванні вітчизняного АПК, проблеми підвищення міжнародної конкурентоспроможності нашої країни на ринках агропромислової продукції залишаються невирішеними. Попри стійку тенденцію до зростання частки продукції АПК в експорті нашої країни упродовж останніх п'яти років

спостерігається висока сировинна місткість експорту та від'ємний баланс у торгівлі агропродовольчими товарами, які характеризуються вищим ступенем переробки. Відповідно зростає актуальність розробки дієвих механізмів підвищення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняного АПК як одного з напрямів зміцнення позицій України на світових ринках аграрної продукції.

Мета і задачі дослідження. Метою дослідження є удосконалення теоретичних і методичних засад підвищення рівня конкурентоспроможності продукції АПК у сфері зовнішньої торгівлі та розробка рекомендацій щодо посилення позицій аграрного сектору економіки України на зовнішніх ринках.

Для досягнення поставленої мети були визначені такі основні завдання.

- узагальнити економічну сутність формування конкурентного середовища та його прояву у зовнішньоторговельній діяльності в сучасних умовах;

- визначити тенденції розвитку експортно-імпортних операцій з агропродовольчою продукцією в Україні та розробити модель комплексної оцінки потенційної конкурентоспроможності експорту продукції АПК;

- оцінити міжнародну конкурентоспроможність окремих видів вітчизняної агропродовольчої продукції на світовому ринку та обґрунтувати пріоритетні напрями посилення її порівняльних переваг;

- проаналізувати розвиток зовнішньоекономічної діяльності Київського регіону, визначити фактори впливу на конкурентне середовище у сфері зовнішньої торгівлі продукцією АПК та ймовірні загрози для вітчизняних виробників і споживачів;

- обґрунтувати резерви підвищення зовнішньоекономічної конкурентоспроможності агропродовольчих товарів;

- запропонувати напрями удосконалення географічної структури регіонального експорту агропродовольчої продукції з урахуванням її конкурентних переваг на світових ринках.

Об'єктом дослідження є зовнішньоторговельна діяльність АПК в умовах глобалізації, фактори, процеси та явища, які забезпечують його конкурентоспроможність.

Предметом дослідження є теоретичні, організаційно-методичні і

прикладні аспекти забезпечення конкурентоспроможності агропродовольчої продукції у сфері зовнішньої торгівлі

Методи дослідження. Дослідження проведено із застосуванням діалектичного та системного підходу до вивчення конкуренції як основи розвитку ринку сільськогосподарської продукції. Для узагальнення явищ і процесів, що відбуваються на ринку сільськогосподарської продукції, використано методи індукції та дедукції, а також метод наукового узагальнення – під час опрацювання теоретичних засад конкуренції. У процесі виконання аналітичної частини роботи використовувалися методи порівняльного аналізу – для оцінки сучасних тенденцій зовнішньої торгівлі України сільськогосподарською продукцією, економетричного аналізу – для визначення впливу експорту та імпорту агропродовольчої продукції на економічне зростання країни, економічної діагностики – для визначення найбільш ефективних інструментів підвищення конкурентоспроможності вітчизняних виробників сільськогосподарської продукції.

Інформаційною основою дослідження слугували закони та нормативно-правові акти України щодо регулювання розвитку АПК та зовнішньоекономічної діяльності сільськогосподарських підприємств, праці вітчизняних і зарубіжних вчених з проблем забезпечення міжнародної конкурентоспроможності країни і конкуренції на ринку сільськогосподарської продукції, статистичні та аналітичні матеріали Державної служби статистики України та міжнародних організацій.

Практичне значення отриманих результатів полягає у визначенні конкурентних позицій України на міжнародних ринках сільськогосподарської продукції та розробці стратегічних напрямів їх зміцнення.

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається з 90 сторінок основного тексту, включає вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел з 79 позицій та додатки на 2 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ЕКСПОРТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ КРАЇНИ

1.1. Конкуренція як основоположна властивість ринку сільськогосподарської продукції

Розвиток глобалізації в останні десятиліття створює особливі виклики для агропромислових підприємств, адекватна відповідь на які можлива лише за умови підвищення їх конкурентоспроможності. В сучасних умовах конкуренція є однією з базових концепцій ринкового функціонування економіки, згідно якої із розвитком галузі посилюється явище загострення конкуренції, що спонукає підприємства до підвищення їхньої конкурентоспроможності. Дослідження конкурентоспроможності підприємств повинно відбуватися на основі визначення базового поняття, яким є поняття «конкуренція».

У перекладі з англійської слово конкуренція означає «зіштовхуватися», тобто характеризує ступінь суперництва між товаровиробниками аналогічної продукції. Явище конкуренції виникає в результаті формування відносин між великою кількістю виробників товарів через застосування ними різноманітних засобів для збільшення реалізації їхньої продукції, у тому числі й несумлінної конкуренції. Завдання, яке ставить перед собою кожен виробник, – «стати переможцем у змаганні з іншими виробниками ідентичної продукції у завоюванні привабливості споживача і одержати в результаті цього максимальний прибуток» [1, с. 64].

Основою формування конкуренції є розвиток економічних відносин на мікрорівні, на що звертають увагу С. Ханд та Р. Морган, визначаючи це поняття як «боротьбу між підприємствами за отримання відносної переваги у ресурсах, що дозволить їм досягти конкурентної ринкової переваги і, як наслідок, кращого фінансового становища» [2, с. 16].

Конкуренція як явище може відбуватися не лише на мікрорівні, а й характеризувати ступінь розвиненості ринкових відносин та позиції країни на міжнародному ринку. Відповідно, поняття конкуренції визначається і на макро-

та мегарівнях. Зокрема, М. Рудницька визначає конкуренцію як «невід’ємну властивість ринку та одну з найбільш важливих характеристик зростаючої інтернаціоналізації господарської діяльності» [3]. А на важливій ролі конкуренції в міжнародному масштабі наголошує С. Мочерний, розглядаючи конкуренцію як «боротьбу за сектори «з більшою доданою вартістю» і наголошуючи на тому, що «реальний дохід країни може рости тільки якщо її праця і капітал притікають у бізнес, що дає більш високу вартість у перерахуванні на зайнятого і країна утримує позиції в такому бізнесі краще, ніж її міжнародні конкуренти» [4].

«Конкуренція означає економічне суперництво між відокремленими виробниками продукції, робіт, послуг щодо задоволення інтересів, пов’язаних з продажем продукції, виконанням робіт, наданням послуг одним і тим самим споживачам» [5]. Отже конкуренція повинна розглядатися як економічний процес, сутністю якого є зміна відносин між учасниками ринку.

Основою перемоги підприємства у конкурентному змаганні Й. Шумпетер вважав інновації, оскільки він трактував поняття «конкуренція» як «боротьбу виробників за економічні ресурси, за зміцнення їх позиції на ринку і головне в конкурентній боротьбі є впровадження нововведень, які руйнують застарілі відживаючі технології, техніку і обладнання, організацію праці і виробництва» [6]. Відповідно, в умовах обмежених ресурсів, конкуренція мотивує учасників конкурентної боротьби до підвищення ефективності використання цих ресурсів на основі впровадження нових технологій, які дозволять виготовляти продукцію кращої якості або знизити собівартість виробництва.

Ринок сільськогосподарської продукції є підсистемою національного господарства і виконує перерозподіл виробленої продукції з метою реалізації товарів споживачам та забезпечення просування сільськогосподарської сировини до інших ланок для подальшої переробки. Розвиток ринку сільськогосподарської продукції характеризується його постійною диверсифікацією як у товарній структурі, так і географічній, що обумовлене удосконаленням технологій виробництва й переробки сировини. Відповідно, обов’язковою умовою збереження і посилення позицій виробників на цьому

ринку є постійне оновлення асортименту продукції, підвищення її якості та своєчасне задоволення попиту споживачів у певний час і у визначеному місці, що, своєю чергою, є ознакою і результатом конкуренції, як основоположного атрибуту ринкових відносин в цьому секторі економіки.

Конкурентні відносини є важливою складовою ринкового механізму обміну та перерозподілу продукції сільського господарства, що обумовлює розвиток сфери виробництва сільськогосподарської сировини та її переробки. Відповідно, конкуренція вважається ключовою «умовою, за якої працюють ринкові механізми, що генерують цінові сигнали, породжують стимули, формують ринкове багатство, розмаїття асортименту і високу якість продукції та послуг» [7].

Особливістю конкурентних відносин на ринку сільськогосподарської продукції є загострення конкуренції переважно у «сегменті реалізації, в умовах якої виробникам важко вести боротьбу між собою за фактом, а тому вони повинні обрати місцем конкурентної боротьби сегмент виробництва і там проводити роботу з оновлення асортименту, підвищення якості, здешевлення продукції та надання споживачам гарантій відповідності між їх запитом і одержаним результатом» [1, с. 63].

На стадії виробництва сільськогосподарської продукції конкуренція здійснює вплив на функціонування суб'єктів господарювання, стимулюючи їх до запровадження заходів з підвищення ефективності вирощування та збирання врожаю, а також забезпечення первинної переробки з мінімальними втратами. Отже, «конкуренція є економічним змаганням виробників однакової продукції на ринку, спрямованим на залучення якомога більшої кількості споживачів, завдяки цьому – одержання максимальної вигоди» [7, с. 46]. Таким чином, конкуренція між виробниками забезпечує нарощення обсягів виробництва продукції саме того асортименту і такої якості, які відповідатимуть сучасним очікуванням та уподобанням споживачів, що визначає необхідність придбання цієї продукції.

Також конкуренція виконує функцію контролю в ринковій економіці. Основні конкурентні відносини формуються між виробниками продукції,

окремими продавцями та окремими покупцями. Конкурентні відносини безпосередньо впливають на ціноутворення, оскільки виробники з метою збільшення продаж повинні привабити більше покупців, для яких ціновий фактор є важливим, а тому встановлення рівноважної ціни є одним із способів завоювання міцних позицій на ринку.

Процеси ціноутворення для ринку сільськогосподарської продукції є особливими з точки зору функціонування на цьому ринку великої кількості виробників, що не дозволяє окремому продавцю вплинути на цінову рівновагу за рахунок істотного підвищення ціни на свій товар. В умовах досконалої конкуренції такі дії не призведуть до загального підвищення ціни на цю продукцію на ринку, оскільки інші виробники будуть продавати її за нижчими цінами, а покупці не будуть купувати дорожчі товари.

Водночас, зважаючи на переважно сировинний характер продукції сільського господарства, «що визначає значний рівень її стандартизації та звужує застосування аграрними підприємствами методів створення конкурентних переваг у частині розроблення та освоєння виробництва унікальних товарів з імплементацією відповідних маркетингових стратегій» [8, с. 207]. У зв'язку з цим, ціновий фактор поряд із фактором масштабності виробництва вважається основним для забезпечення конкурентних позицій виробників аграрної продукції.

Отримання позитивного ефекту від конкуренції є можливим лише за умови створення відповідного інституційного середовища на ринку сільськогосподарської продукції, що забезпечить ефективне функціонування механізму конкуренції на засадах «рівності, рівноправності та вільного доступу усіх учасників ринку до інформації про стан ринку, ціни на товари затрати на виробництво, якість продукції, а відтак вільний вхід на ринок і вихід з нього виробників чи споживачів у зв'язку з відсутністю перешкод у вигляді організаційних об'єднань або структур» [1, с. 65]. Формування відповідного інституційного середовища діяльності на ринку сільськогосподарської продукції знаходиться в компетенції держави, при цьому йдеться про застосування непрямих засобів регулювання, оскільки пряме встановлення цін

чи різного роду обмежень негативно вплине на стан конкурентного середовища.

Загалом, важливим положенням класичній теорії економіки є досягнення рівноваги на конкурентних ринках без втручання держави, оскільки «ринкова рівновага передбачає вирівнювання сил попиту та пропозиції, а стани дисбалансу не можуть тривати занадто довго у вільноконкурентній економіці через дію закону попиту та пропозиції» [9, с. 9]. Усунення впливу закону попиту та пропозиції на формування цін шляхом довільного встановлення цін за допомогою адміністративних рішень призведе до недієвості саморегульованого ринкового механізму і, отже, негативно вплине на ефективність управління обмеженими ресурсами.

Водночас, ринок сільськогосподарської продукції у середньостроковому періоді характеризується недостатньою гнучкістю попиту і пропозиції, яка проявляється у «помилкових коливаннях», а у довгостроковому періоді - структурними змінами щодо товарів та суб'єктів. Внаслідок цих особливостей ринкові ціни на аграрну продукцію призводять до нераціонального розподілу ресурсів і неефективного використання потенціалу підприємств та галузі загалом. Така специфіка ринку сільськогосподарської продукції обумовлена низькою ціновою еластичністю цієї продукції, оскільки вона являє собою «життєво необхідні продукти харчування, тому чим вищий ступінь необхідності продукції, тим буде незначнішою реакція на зміну ціни» [10, с. 43]. Отже, структура і особливості конкуренції на сільськогосподарському ринку визначаються специфікою сільськогосподарської продукції та відповідною поведінкою господарюючих суб'єктів і споживачів (табл. 1.1).

Отже, конкурентні відносини на ринку продукції сільського господарства формується під впливом об'єктивних законів попиту і пропозиції, які виконують роль «невидимої руки ринку» і «діють незалежно від волі та бажань окремих людей, спонтанно забезпечують гармонію інтересів особи... та узгодження економічних інтересів суб'єктів господарювання» [12, с. 63]. З огляду на це, конкуренція є ключовим засобом реагування ринку сільськогосподарської продукції на появу нових учасників ринку та загострення

їх протистояння з іншими учасниками, що призводить до зміни рівноваги між складовими ринкового механізму. Саме тому, розробка та своєчасне застосування відповідної ринкової стратегії є важливим засобом реагування підприємства на зміни в конкурентному середовищі з метою посилення своїх позицій на ринку.

Таблиця 1.1

Характеристика ринку сільськогосподарської продукції

№	Ознака ринку	Характеристика
1	Цільова аудиторія	Суб'єкти ринку, які придбають в аграрних підприємств сільськогосподарську продукцію для подальшого виробничого, особистого споживання або наступного перепродажу, переробки
2	Конкуренція	На ринку можуть діяти одночасно всі види конкуренції (досконала, монополістична, олігополістична, чиста монополія)
3	Характер попиту	Низька еластичність, сезонний, нестійкий
4	Розвиток кон'юнктури	Розвиток сільськогосподарських підприємств в найбільшій мірі залежить від кон'юнктури ринку, попит на продовольчому ринку більш вразливий із соціальної точки зору
5	Розподіл продукції на ринку	Повільне формування схем просування продукції до споживача, торгівля має стихійний характер
6	Мета закупівлі продукції	Забезпечення населення необхідними продуктами харчування, переробка сировини рослинного і тваринного походження
7	Продукція	Високий рівень взаємозамінності, унікальність, товари першої потреби
8	Ціна	Завищення роздрібних цін на сільськогосподарську продукцію, значні коливання, диспропорції
9	Характер зв'язків між суб'єктами ринку	Відсутні тривалі стабільні зв'язки
10	Види ризиків	Внутрішні та зовнішні ризики відносно діяльності суб'єкта господарювання з урахуванням особливостей розвитку ринку (виробничі, маркетингові, фінансові, юридичні та кредитні)

Джерело: [11]

Стан конкурентного середовища на ринку сільськогосподарської продукції залежить від рівня розвитку внутрішньогалузевої конкуренції, яка виникає між підприємствами, що виробляють однакову чи взаємозамінну продукцію, при цьому «кількість таких суб'єктів господарювання повинна перевищувати 20 одиниць, що на першому етапі забезпечить лише монопольну конкуренцію» [13, с. 22]. Рівень внутрішньогалузевої конкуренції на сільськогосподарському ринку визначається кількістю підприємств, що пропонують споживачам продукцію з низьким ступенем переробки (овочі,

молоко, м'ясо, зерно). Відповідно, крім конкуренції на етапі виробництва продукції, виникає конкуренція на етапі забезпечення її зберігання і переробки, що характеризується виникненням «нових конкурентів в особі заготівельних і переробних підприємств, які ведуть боротьбу за розширення сировинної зони і ринків збуту готової продукції» [8, с. 208].

Справедливі умови конкуренції на ринку сільськогосподарської продукції деформуються внаслідок домінуючого становища переробних підприємств, які встановлюють низькі закупівельні ціни на аграрну продукцію без урахування її собівартості. Особливістю функціонування аграрних підприємств є необхідність гарантованого продажу продукції, оскільки більшість її є сировиною і не підлягає тривалому зберігання без спеціально створених умов. Відповідно, споживачі аграрної продукції, постачальники сільськогосподарської техніки та мінеральних добрив мають сильніші позиції порівняно з підприємствами, що виробляють сільськогосподарську продукцію. В результаті такого дисбалансу між учасниками ринку виникає феномен, який у науковій літературі отримав назву «цінові ножиці»: «ціни на спожиту сільським господарством промислову продукцію ростуть швидше, ніж відпускні ціни її власних продуктів, у результаті чого сільськогосподарські підприємства несуть збитки» [13, с. 21].

Конкуренція, як характеристика ринкового середовища, обумовлює виникнення такого поняття як конкурентоспроможність, що означає здатність окремого підприємства зберігати або покращувати свої ринкові позиції в довгостроковій перспективі. Відображенням стратегічного мислення є позиція, запропонована Д. Фолкнером та Ч. Боуменом, які виділяють дві основні тенденції у формуванні конкурентоспроможності: основну та ключову. У першому випадку йдеться про процеси та системи, які забезпечують підприємству лідируючі позиції в галузі, що пов'язано зі здатністю аграрного підприємства збільшувати вартість продукції без втрати споживачів. Друга складова обумовлена навичками, необхідними для отримання стійкої конкурентної переваги на даному ринку [14, с. 44]. Більш того, ці автори визначають конкурентоспроможність як набір навичок, необхідних, зокрема,

для успішного функціонування на ринку, що передбачає використання більш ефективних підходів до організації процесу управління, контролю, розподілу, логістики.

Конкурентоспроможність є економічною категорією і розглядається на багатьох рівнях, проте базовим вважається рівень економічних суб'єктів, який значною мірою визначає потенціал, можливості та навички, тоді як структура ринку лише створює стратегічні можливості. Водночас слід враховувати, що на мікрорівні поняття конкурентоспроможності безпосередньо пов'язане із здатністю підприємства забезпечити сталий та прибутковий продаж власної продукції шляхом збільшення частки ринку. Своєю чергою, збільшення ринкової частки одного виробника може призвести до зменшення частки його конкурентів або взагалі виключити певну продукцію з ринкового обігу.

Отже, термін «конкурентоспроможність» будемо розуміти як явище, коли учасники ринку змагаються між собою з метою досягнення мети максимізації прибутку за рахунок нарощення обсягів реалізованої продукції або продажу якіснішої продукції за вищою ціною. Таке суперництво одночасно сприяє розвитку учасників ринкової конкуренції (у даному випадку сільськогосподарських виробників), результатом чого стає отримання більшого прибутку суб'єктом, що виявив більший підприємницький хист. В результаті конкурентної боротьби на ринку відбувається постійний продаж сільськогосподарської продукції виробниками, які дотримуються встановлених ринкових правил.

Тому, щоб мати змогу успішно протистояти конкурентам, у тому числі й іноземним, виробники сільськогосподарської продукції повинні діяти на багатьох рівнях з метою забезпечення продаж своєї продукції у необхідному обсязі: виводити на ринок нові продукти; модернізувати техніку виробництва (технологію); виходити на нові ринки збуту; створювати нові, альтернативні джерела доходу; швидко реагувати на зміну умов ринкової економіки; постійно вдосконалювати свої знання у сфері виробництва та просування сільськогосподарської продукції; впроваджувати стандарти якості продукції відповідно до європейських вимог.

Підсумовуючи викладене, визначимо конкуренцію як важливу умову функціонування ринку сільськогосподарської продукції, що з одного боку виникає в результаті комплексу дій та заходів, які вживаються виробниками цієї продукції для збільшення або утримання існуючої частки ринку та максимізації прибутку, а з іншого боку – є джерелом викликів для сільськогосподарських підприємств, які повинні забезпечувати свою конкурентоспроможність за рахунок постійного удосконалення процесу виробництва, розширення і урізноманітнення асортименту продукції, підвищення якості та зниження собівартості продовольчих товарів.

1.2. Чинники конкурентоспроможності аграрного сектора економіки

Конкуренція на ринку сільськогосподарської продукції спонукає виробників до пошуку і застосування все нових засобів зміцнення своїх конкурентних позицій, забезпечуючи тим самим свій розвиток. Рівень конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств як основних елементів аграрного сектора економіки, є ключовою детермінантою його конкурентоспроможності. Очевидно, що чим більша кількість суб'єктів господарювання бере участь у конкурентній боротьбі, тим жорсткіші умови суперництва на ринку і тим більше ресурсів вкладається в удосконалення і розвиток підприємств, які прагнуть зберегти або зайняти лідерські позиції. Відповідно, це сприятливо впливає на розвиток усієї галузі, що визначається зростаючою динамікою таких основних показників, як валова додана вартість чи частка сільськогосподарської продукції у валовому внутрішньому продукті.

У працях вітчизняних вчених конкурентоспроможність агропромислового сектора насамперед пов'язується з «конкурентоспроможністю сільськогосподарського виробництва, яке характеризує його здатність конкурувати на внутрішньому та зовнішньому ринках і вимірюється ступенем присутності вітчизняної продукції на них» [15].

Мельник О.І. визначає конкурентоспроможність аграрного сектору економіки виходячи з позиціонування цієї економічної категорії в моделі забезпечення конкурентоспроможності на різних рівнях:

«конкурентоспроможність сільськогосподарської продукції визначає конкурентоспроможність товаровиробників (підприємств і господарств населення); конкурентоспроможність виробників сільськогосподарської продукції відображає конкурентоспроможність сільського господарства, яка впливає на конкурентоспроможність аграрного сектора економіки, регіону і країни у цілому» [16, с. 77].

Важливість переробки сільськогосподарської продукції у функціонуванні агропромислового комплексу, з точки зору створення продукції з вищим рівнем доданої вартості та часткового вирішення проблеми її зберігання, обумовлює необхідність доповнення вищезгаданої моделі конкурентоспроможності аграрного сектора харчовою промисловістю (рис. 1.1). Конкурентний потенціал переробної галузі та система конкуренції, що застосовуються суб'єктами цього сектору, мають велике значення для розміру та структури попиту на сільськогосподарську продукцію, а також для якості сільськогосподарської сировини, що значною мірою впливає на конкурентоспроможність аграрного сектора економіки.

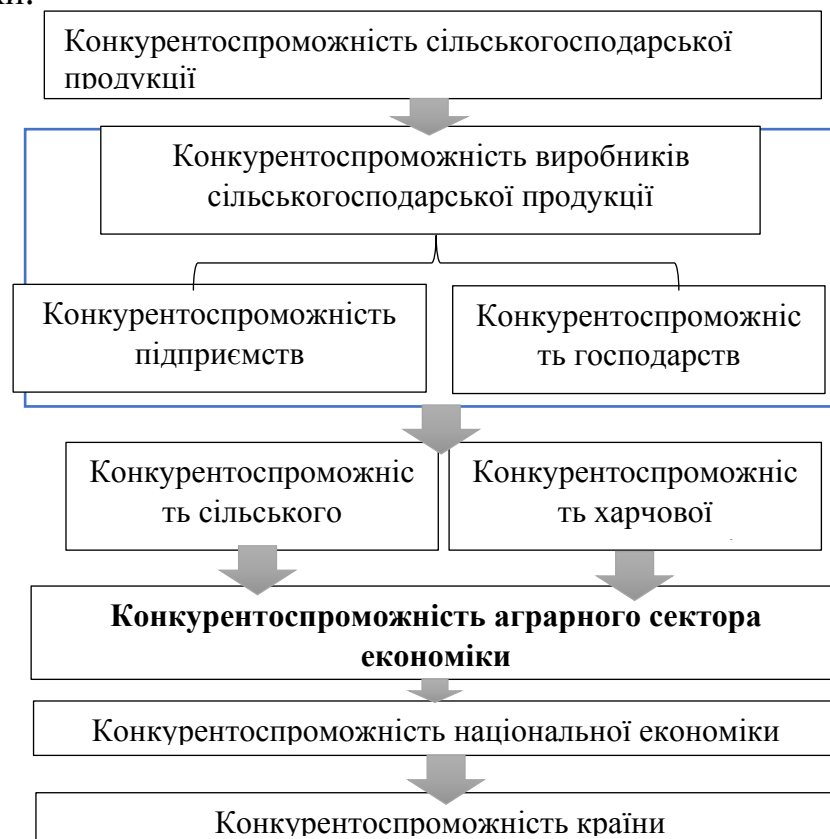

Рис. 1.1. Місце аграрного сектора в моделі конкурентоспроможності країни

Джерело: модифіковано автором за [16]

Грунтуючись на класифікації попиту та пропозиції детермінант конкурентоспроможності, можна визначити детермінанти конкурентоспроможності аграрного сектору або, ширше, агропродовольчого сектору. Загалом, використовуючи підходи М. Портера [17], джерелом конкурентоспроможності агробізнесу визначимо лідерство у витратах та / або диференціацію продукції. Більш детально, фактори, що визначають рівень конкурентних переваг агропродовольчого сектору, обговорюються Р. Гаррісоном і П. Кеннеді [18], які серед них виділяють: технології, що впливають на продуктивність праці і капітал та якість виготовленої продукції; ціни та фактори виробництва; якість та ступінь диференціації продукції; переваги масштабів виробництва, просування та реклами, а також зовнішні фактори (що впливають на інший сектор), включаючи, зокрема, державну політику (фіскальну, грошово-кредитну, торгову, промислову, регіональну, науково-технічну, в сфері зайнятості, регулювання кредитних відносин і розподілу доходів).

Ван Дюрен, Мартін і Вестгрєн [19; 20], використовуючи підхід до поділу факторів на такі, що контролюються та не контролюються конкуруючими суб'єктами [21], систематизували детермінанти конкурентоспроможності в агропродовольчому секторі та виділили чотири групи:

- фактори, що контролюються компанією, які включають стратегію компанії, якість, безпеку та харчову цінність виготовленої продукції, технологію, систему навчання працівників, науково-дослідну діяльність компанії та переваги у витратах;

- фактори, що контролюються державою, прирівнюються до впливу держави на бізнес-середовище через грошово-кредитну та фіскальну політику, дослідження та розробки, політику конкуренції, освіти, професійний розвиток та політику зайнятості, а в багатьох випадках також специфічні галузеві нормативні акти, тобто відповідні технічні, санітарні правила, ветеринарні або комерційні стандарти якості;

- фактори, які, здавалося б, контролюються (квазіконтрольовані), включаючи ціни факторів виробництва, високий рівень яких у міжнародній

торгівлі може формуватися лише за укладеними торговими угодами та з використанням ринку ф'ючерсів, на умови попиту, на які може вплинути обмежене використання маркетингових інструментів та міжнародної економічної політики;

- неконтрольовані фактори, обмежені наявністю природних ресурсів.

З вищесказаного випливає, що конкурентні переваги агропродовольчого сектору формуються в результаті загального впливу факторів, які згідно з термінологією, що використовує Я. Боссак [22], можна поділити на внутрішні та зовнішні. У простому модельному підході ці фактори можна віднести до шести галузей національної економіки, тобто промисловості та сфери послуг, сільського господарства, харчової промисловості, домогосподарств, державного та комерційного секторів, які пов'язані через торгівлю з іншими країнами за потоками міжнародного обміну (рис. 1.2).

Рис. 1.2. Детермінанти конкурентоспроможності аграрно-промислового сектора економіки

Джерело: побудовано за [22]

Усі ці сектори конкурують між собою за наявні ресурси виробничих факторів, і їх функціонування передбачає, зокрема, технічний прогрес, витрати на використання виробничих факторів, ефективність виробництва, уподобання споживачів або державну політику.

Як зазначає Б. Носецька, «аналіз факторів конкурентоспроможності сільського господарства на рівні агропродовольчого сектору значною мірою є результатом оцінки рівня конкурентоспроможності харчової промисловості» [24, с. 38-39]. Існують також взаємозв'язки між цими секторами національної економіки, які обумовлюють і протилежне - аналіз конкурентоспроможності харчової промисловості повинен враховувати оцінку конкурентоспроможності сільського господарства. Відповідно, до факторів конкурентоспроможності агропродовольчого сектору належать такі важливі внутрішні фактори: виробничі фактори, їх взаємозв'язки та якість, вертикальні та горизонтальні відносини суб'єктів галузі.

Класичні та неокласичні теорії економіки, а також сучасні теорії та практика маркетингу та менеджменту можуть бути пов'язані з вивченням конкурентоспроможності в аграрному секторі в дуже незначній мірі. Основним фактором, що визначає специфіку досліджень конкурентоспроможності сільського господарства та його суб'єктів, є дуже обмежена мобільність факторів виробництва, залучених у сільське господарство [25, с. 21]. Насамперед, це стосується землі, сімейної праці, але також значною мірою капіталу, адаптованого до специфіки сільськогосподарського виробництва (трактори, сільськогосподарська техніка та господарські будівлі). Специфіка використовуваного капіталу та знання людей, які працюють у сільському господарстві, сформовані у певних напрямках виробництва, також перешкоджають мобільності факторів виробництва у самому аграрному секторі. Таким чином, сільське господарство та його суб'єкти позбавлені переваг від передачі виробничих ресурсів до більш ефективних секторів, які фактично складають сутність конкурентоспроможності та можливість отримання переваг розподілу в результаті передачі ресурсів.

Разом з цим, досліджуючи конкурентоспроможність аграрного сектора

економіки, необхідно брати до уваги фактори, які згідно теорії М. Портера утворюють «діамант» конкурентоспроможності та визначають п'ять сил конкуренції: загроза надходження нових продуктів на ринок, загроза появи товарів-замінників, переговорна спроможність постачальників, переговорна спроможність покупців, конкуренція між конкурентами в окремих секторах [26]. Концепція М. Портера є найбільш корисною для емпіричних досліджень детермінант конкурентоспроможності окремих галузей національної економіки та їх суб'єктів. Як і інші дослідження конкурентоспроможності та факторів її формування, концепція М. Портера стосується, насамперед, переробних галузей, але деякі з них є відомими детермінантами конкурентоспроможності аграрного сектору.

У концепції М. Портера фактори конкурентоспроможності враховують стан розвитку допоміжних та суміжних галузей, що працюють у середовищі аналізованих галузей національної економіки. Застосовуючи цей підхід до аналізу конкурентоспроможності агропродовольчого сектору, такими галузями визначимо ті, що забезпечують транспортні перевезення, надають фінансові послуги, виробляють обладнання для харчових підприємств, енергетичні матеріали, добавки для харчових продуктів, упаковку, добрива, засоби захисту рослин. Основний наголос, згідно теорії М. Портера, необхідно зробити на важливості впливу сучасності та інноваційності рішень, що використовуються у суміжних галузях, на поліпшенні якості, а також на зменшенні витрат на виробництво в агропромисловому секторі економіки.

М. Портер обґрунтував важливість факторів попиту для визначення рівня конкурентоспроможності. Під впливом факторів попиту на конкурентоспроможність окремих галузей промисловості М. Портер розуміє «розмір внутрішнього попиту (його темпи зростання), але також його характер та структуру» [26]. Потреби, висловлені споживачами (переважно вітчизняними), призводять до покращення якості та модернізації пропонованої продукції. Аналіз попиту, з урахуванням ситуації на зовнішніх ринках, має принципове значення для визначення попиту на сільськогосподарську продукцію, а з точки зору аналізу конкурентоспроможності - якості та

собівартості сільськогосподарської сировини, що використовується у виробництві продукції, яка все більше адаптується до зростаючих вимог споживачів.

Конкурентоспроможність окремих секторів визначається взаємодією всіх факторів, що складають структуру «діаманта», а роль держави полягає у стимулюванні попиту суб'єктів галузі на сучасні технологічні рішення та інновації. М. Портер чітко підкреслює, що конкурентну перевагу, яка базується лише на одному факторі, складно зберегти в довгостроковій перспективі. З «п'яти сил» конкуренції, згідно теорії М. Портера, фактори, що впливають на конкурентоспроможність галузей та їх суб'єктів, в основному сконцентровані у бар'єрах для проникнення в галузь, які, крім переваг у витратах, полягають у маркетинговій діяльності компаній, лояльності клієнтів, рекламі, доступі до каналів розповсюдження. Інші, «переговорні сили» за М. Портером, насамперед визначають внутрішню конкурентоспроможність секторів економіки.

Домінуюча роль переробки у забезпеченні ефективності сільського господарства означає, що конкурентоспроможність агропромислового сектора необхідно досліджувати насамперед з точки зору витрат і виявлення факторів, що визначають можливість їх скорочення. Виробничі витрати в сільському господарстві мають основний (крім якості) вплив на конкурентоспроможність кінцевої сільськогосподарської продукції, виробленої з сировини. Основним джерелом зниження собівартості виробництва є підвищення ефективності використання виробничого потенціалу (за рахунок технічного, технологічного та біологічного прогресу), а також зміни у співвідношенні факторів виробництва - особливо капіталу до праці та землі. Важливим також є аналіз факторів підвищення ефективності праці, що дозволяє збільшити оплату праці для фермерів у ситуаціях, коли важко змінити за короткий проміжок часу структурні умови функціонування національної економіки та низьку мобільність виробничих факторів в сільському господарстві. Наприклад, низькі заробітні плати в сільському господарстві, що значною мірою означають відносну достатність цього фактора виробництва, не можуть бути основою економічних переваг у майбутньому.

Ранг, структура та «інтенсивність» використання окремих факторів підвищення ефективності виробництва значною мірою визначаються наявним конкурентним потенціалом сільського господарства, головним чином з точки зору якості факторів виробництва та застосовуваних методів, способів і технології виробництва [25, с. 33-34]. Це особливо стосується таких факторів, як:

- структура та якість ґрунтів (класи ґрунтів, процеси ерозії, закислення та вміст гумусу), що означає можливість підвищення продуктивності ґрунту внаслідок природних умов шляхом раціонального використання мінеральних добрив, збагачення ґрунтів органічними речовинами та відповідного відбору сорту рослин;
- структура капіталу (основні та оборотні активи) та ступінь його використання;
- структура зайнятих у сільському господарстві (за віком, загальною та, насамперед, професійною освітою);
- обсяг і характер застосовуваних технічних, технологічних та біологічних рішень.

Одним із найважливіших факторів у формуванні конкурентних позицій аграрного сектору щодо інших галузей національної економіки, у тому числі й на зовнішніх ринках, є збільшення масштабів пропозиції сільськогосподарської продукції, що дозволяє зменшити негативні економічні наслідки неефективної структури аграрного сектора економіки.

Підвищення продуктивності факторів виробництва в сільському господарстві, зміна співвідношення між ними та загалом поліпшення конкурентного становища сільського господарства на внутрішньому та зовнішньому ринку неможливі без фінансової та інституційної підтримки цієї галузі. Отже, важливість факторів конкурентоспроможності сільського господарства визначається такою послідовністю: (1) макроекономічні умови, які значною мірою обумовлюють масштаби державної допомоги сільському господарству; (2) інституційне середовище галузі; (3) державна політика.

Особливості функціонування сільського господарства та важливість його

взаємозв'язків із сектором перероблення сільськогосподарської продукції, поряд з іншими факторам забезпечення конкурентних переваг на ринку, обумовлюють провідну роль держави як ключового чинника конкурентоспроможності аграрного сектора економіки. У зв'язку з цим важливим завданням є обґрунтування оптимального рішення щодо розміру та структури заходів втручання. У сукупності заходів для підтримки цього сектора важливості набуває створення таких умов для суб'єктів господарювання, щоб вони активно конкурували на внутрішньому та зовнішньому ринках.

1.3. Сутність та засоби формування конкурентоспроможності країни на міжнародних ринках

Конкурентоспроможний розвиток підприємств, що виробляють сільськогосподарську продукцію, а також високий рівень конкурентоспроможності аграрного сектора економіки обумовлюють доцільність виходу національних виробників агропромислової продукції на міжнародні ринки. В умовах глобальної економіки досягнення міжнародної конкурентоспроможності є необхідним. Це стосується не лише компаній, які бажають інтернаціоналізувати свою підприємницьку діяльність, а й тих, хто бажає досягти успіху на внутрішньому ринку, змагаючись з іноземними конкурентами.

В теорії економічного зростання конкурентоспроможність економіки визначається як «здатність країни виробляти та розповсюджувати товари та послуги, які конкурують із товарами та послугами, виробленими в інших країнах, за умови зростання рівня життя в суспільстві» [27]. Подібним чином конкурентоспроможність визначається в дослідженнях ОЕСР, які стверджують, що конкурентоспроможність - це «здатність країни виробляти товари та послуги, які в умовах вільної та чесної торгівлі прийняті на світовому ринку, зберігаючи та збільшуючи реальні доходи населення протягом тривалого періоду» [28].

Виходячи з наведених формулювань, у визначенні

конкурентоспроможності підкреслюється сутність розвитку цього явища як важливої складової економічного зростання на основі вільної та чесної торгівлі, що забезпечує високий ступінь відкритості для міжнародної конкуренції. Водночас, наголошуючи на здатності створювати та збільшувати зайнятість, підтримувати та збільшувати доходи населення, одним з вимірів конкурентоспроможності країни є ступінь досягнення економічного добробуту.

Концепція конкурентоспроможності також ґрунтується на дослідженнях економічного зростання Я. Фагерберга, який визначає її як «здатність досягати цілей економічної політики, особливо зростання доходів і зайнятості, зберігаючи при цьому позитивний платіжний баланс» [29]. Мета конкурентоспроможної економіки, за визначенням Я. Фагерберга, - це, «з одного боку, забезпечення економічного добробуту населення, а з іншого - розвиток міжнародної торгівлі» [30]. Однією з основних цілей теорії міжнародної конкурентоспроможності в цьому контексті є встановлення взаємозв'язку між результатами, досягнутими країною у зовнішній торгівлі та економічним зростанням, та визначення факторів, що обумовлюють цю взаємодію. Я. Фагерберг вважає «найважливішим стимулом економічного зростання ефективність виробництва та здатність створювати нові технології, надаючи таким чином інноваційній здатності перевагу у формуванні ринкової частки та рівня ВВП над конкурентоспроможними цінами» [29].

Другий напрямок дослідження конкурентоспроможності пов'язаний із теоріями міжнародного обміну. Відповідно до їх положень конкурентоспроможність розглядається як «здатність зберігати або збільшувати частку ринку, а також серед індикаторів, що використовуються для оцінки рівня конкурентоспроможності, найбільш важливими є сальдо торгового балансу, умови торгівлі, порівняльні ціни, частка в загальних обсягах світової торгівлі» [28]. Хоча у визначеннях, що базуються на теорії економічного зростання, метою є поліпшення доходів населення та підвищення рівня життя, а результати зовнішньої торгівлі розглядаються досить інструментально, друга тенденція чітко визначає місце країни у світовій економіці чи економіці даного регіону та результати, досягнуті у зовнішній торгівлі. Однак, на думку М.

Любінського «цей поділ не завжди є однозначним» [28]. Позиції країни у світовій економіці залежать від стану всієї економіки, і більше того, усі сучасні теорії зростання враховують наслідки залучення країни до міжнародного поділу праці. У зв'язку з цим, Я. Фагерберг, М. Кнелл та М. Сролец чітко вказують на подвійний зміст поняття конкурентоспроможності, яке, на їхню думку, «одночасно охоплює рівень добробуту громадян, який вимірюється величиною валового внутрішнього продукту на душу населення, і зовнішню торгівлю країни» [31]. Автори розглядають чотири аспекти такої конкурентоспроможності, а саме:

- технологічна конкурентоспроможність - здатність ефективно конкурувати на ринках нових товарів та послуг, тісно пов'язана з рівнем інновацій у певній країні, що дозволяє оцінити її, наприклад, з точки зору витрат на науково-технічну діяльність та кількості запатентованих винаходів;
- конкурентоспроможність ресурсів - здатність збільшувати людський капітал, розвивати інформаційно-комунікаційні технології, їх розповсюдження у міжнародному масштабі та створення сприятливих соціальних та інституційних умов;
- цінова конкурентоспроможність, тобто здатність долати конкуренцію з точки зору витрат і цін, що вимірюється витратами на оплату праці;
- конкурентоспроможність, що виражається у здатності адаптувати структуру внутрішнього виробництва та експорту до структури імпортного попиту у світовій економіці (конкурентоспроможність попиту) [31].

Найчастіше, однак, конкурентоспроможність пов'язується з міжнародним ринком та моделлю відкритої економіки. Якщо припустити, що вона проявляється лише на зовнішніх ринках, оскільки дослідники переважно оцінюють її лише там, конкурентоспроможність можна розглядати як «здатність ефективно та економічно ефективно розміщувати вітчизняні компанії на зовнішніх ринках та розвивати ефективний експорт» [32]. З цієї точки зору ми маємо справу із зовнішньою конкурентоспроможністю.

Виводячи визначення конкурентоспроможності з мікроекономіки та конкурентної боротьби між підприємствами, воно може бути пов'язане з

категорією ефективності та розглядатись як статична категорія, або також підкреслюватиме роль динамічних конкурентних процесів, що відбуваються на ринку. У першому випадку «підприємства працюють на абсолютно конкурентному ринку, який, природно, прагне до рівноваги, у другому - конкурентна перевага підприємства є результатом підприємництва та кращого та швидшого використання ринкових ніш» [33].

Положення, сформульовані в теорії міжнародної міграції факторів виробництва та теорії локалізації, «збагачують підхід до розуміння сутності конкурентоспроможності такими елементами, як мобільність факторів виробництва та важливість місцезнаходження виробників для підвищення конкурентоспроможності економіки» [34]. З позиції теорії управління на макроекономічному рівні, конкурентоспроможність визначається як відносне становище даного конкурента щодо інших і розглядається з двох точок зору: майбутнього їх розвитку чи минулих досягнень. У цій концепції конкурентоспроможність трактується як здатність країни зміцнювати свої конкурентні позиції в майбутньому або як показник ефективності її дій в минулому [35].

Грунтуючись на положеннях теорії міжнародного обміну, конкурентоспроможність можна розуміти як «конкуренцію між суб'єктами господарювання за досягнення економічних вигод на міжнародній арені» і оцінювати її через «здатність суб'єктів генерувати відносно високі доходи від використання факторів виробництва, що є у їх розпорядженні, при відносно високому рівні зайнятості, в умовах постійної відкритості для зовнішнього світу» [36].

Визначаючи конкурентоспроможність на основі теорії міжнародної торгівлі, виділяють два концептуальні підходи, а саме міжнародну конкурентоспроможність, яку часто називають конкурентоспроможністю факторного типу, та міжнародну конкурентну позицію, відомою ще як конкурентоспроможність результативного типу. Виходячи з цього, міжнародна конкурентоспроможність - це «здатність економіки отримати максимальну вигоду від участі у міжнародному поділі праці, бажано більшої за партнерів»

[37]. Іншими словами, міжнародна конкурентоспроможність - це довгострокова здатність економіки долати міжнародну конкуренцію.

Представлені концепції визначення сутності конкурентоспроможності свідчать про відсутність однастайності науковців у трактуванні цієї економічної категорії, що доводить багатогранність розглянутого явища. На підставі наведеного вище синтетичного огляду визначень можна зробити висновок, що конкурентоспроможна економіка - це та, в якій немає дефіциту торгівлі, рівень життя мешканців зростає, а конкурентоспроможність базується не лише на вартісних та цінових перевагах, а й також на технологічних перевагах.

Застосування підходу, пов'язаного із сучасною теорією міжнародної торгівлі, для здійснення аналізу конкурентоспроможності агропродовольчого сектору, видається доцільним з точки зору розуміння конкурентоспроможності як здатності ефективно продавати вироблену продукцію на міжнародних ринках, тим самим підтримуючи або збільшуючи ринкові частки.

У науковій літературі пропонуються різні критерії класифікації детермінант міжнародної конкурентоспроможності. Одним з найбільш часто використовуваних є критерій залежності відповідних факторів від особливостей країни. Відповідно виділяються фактори, безпосередньо залежні від певної країни, які також називаються внутрішніми перевагами, та фактори, відносно незалежні від цієї країни. Я. Боссак поділяє фактори, що впливають на здатність країни конкурувати у міжнародному поділі праці, на внутрішні та зовнішні. За його словами, «перші стосуються динаміки економічного зростання, ефективності та гнучкості управління (адаптованості та інноваційності), а зовнішні відображають зміни умов міжнародної конкуренції, її характеру і принципів функціонування та зміни у економічній політиці партнерів» [22] (рис. 1.3).

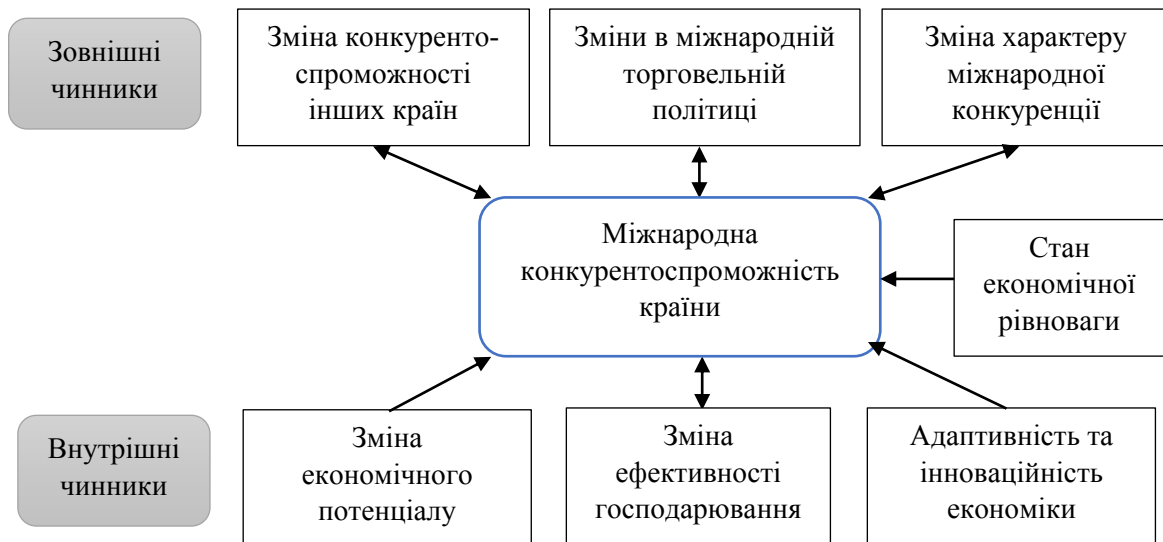

Рис. 1.3. Фактори міжнародної конкурентоспроможності країни

Джерело: побудовано за [22]

У дослідженнях розвитку міжнародної конкурентоспроможності особлива увага приділяється чинникам, що характеризують попит та пропозицію. Детермінанти пропозиції міжнародної конкурентоспроможності економіки були розглянуті В. Беньковським, який серед них виділяв основні: «розмір, якість, структура та ефективність наявних виробничих ресурсів; соціально-економічна система та економічна політика уряду; можливість впливу на міжнародне економічне середовище» [38].

До виробничих ресурсів належать, перш за все, природні ресурси, загальна економічна інфраструктура, робоча сила, капітал та технологічні ресурси. Слід підкреслити, що хоча розмір цих ресурсів є важливим, оскільки він збільшує обсяг засобів, що є у розпорядженні певної країни в умовах конкурентного середовища, головним питанням є якість та ефективність їх використання.

На думку прихильників динамічної теорії порівняльних витрат, «важливість традиційних порівняльних переваг, основою формування яких є відносна кількість виробничих факторів, включаючи природні ресурси, зменшується на користь розвинених факторів (створених людиною), що

виражається різницею у рівні технологічного розвитку та ефективності роботи» [27].

Соціально-економічна система та економічна політика уряду суттєво впливають на конкурентоспроможність економіки країни, оскільки визначають ступінь та спосіб використання виробничих ресурсів та місце у міжнародному розподілі праці. Соціально-економічна система визначає правила створення та розподілу доходів, визначає систему власності в економіці, масштаби та характер використання економічних інструментів, а отже, і інтенсивність конкуренції на ринку факторів виробництва та ринку товарів. Реалізація цих принципів передбачає посилення ролі держави в економічному житті, напрями та характер економічної політики, що, своєю чергою, забезпечує економічний розвиток.

Тільки країни з високим економічним потенціалом та країни з квазімонопольним становищем у певній сфері виробництва чи послуг мають можливість впливати на міжнародне економічне середовище. Важливість цього фактора у формуванні конкурентоспроможності економіки залежить від наступних чинників:

- частки країни у світовій торгівлі: чим вона більша, тим більше можливостей отримати кращі умови для власних виробників та експортерів;
- розміру та потенціалу розвитку внутрішнього ринку; великий та місткий внутрішній ринок приваблює виробничий капітал, що часто супроводжується надходженням нових технологій, інноваційних методів управління та поживавленням конкурентної боротьби з вітчизняними виробниками, що прискорює зниження витрат та впровадження інновацій;
- ролі валюти країни в системі міжнародних розрахунків та платежів; валюта домінуючої країни, яка відіграє роль світової валюти, дає їй змогу фінансувати розвиток (а отже, покращувати її конкурентоспроможність);
- положення та ролі країни в міжнародному політичному житті [25, с. 14].

Вагомим внеском у дослідження міжнародної конкурентоспроможності стала концепція «діаманта» М. Портера про конкурентні переваги, сформульована на початку дев'яностих років XX століття, яка застосовує для

аналізу міжнародної конкурентоспроможності країн (галузей, галузей та підприємств) фактори попиту і передбачає наявність чотирьох груп чинників певної країни, які визначають середовище для діяльності вітчизняних компаній:

- факторні умови, що визначаються наявністю та обсягом в країні виробничих факторів (кваліфікована робоча сила чи інфраструктура, необхідні для конкуренції у певному секторі);

- умови попиту - характер внутрішнього попиту на продукт даної галузі;

- суміжні та допоміжні галузі - наявність чи відсутність у певній країні галузей постачання сировини та матеріалів, інших суміжних секторів, конкурентоспроможних у міжнародному масштабі;

- стратегія, структура та внутрішня конкуренція - умови, що визначають у даній країні спосіб створення, організації та управління компаніями, а також характер національної конкуренції [26].

Однак теорія М. Портера не повністю пояснює джерела конкурентних переваг окремої країни. На думку А. Ругмана, основним недоліком моделі М. Портера є те, що «не врахована міжнародна діяльність, а вся увага зосереджена виключно на пошуку підґрунтя конкурентоспроможності та її детермінант на національному рівні та на стратегії її вдосконалення» [39]. Чотирикутник національних конкурентних переваг М. Портера, на думку А. Ругмана, потребує «доповнення двома додатковими критеріями, якими є: економічна політика держави та фактор випадковості - сприятливі внутрішні та зовнішні обставини (відкриття, винаходи, технологічні прориви, значні зміни тенденцій на світових фінансових ринках або раптові зміни попиту на зовнішніх ринках)» [39]. З огляду на поглиблення процесів інтернаціоналізації та глобалізації економіки, не слід обмежуватися лише структурою, стратегією та конкуренцією вітчизняних компаній, а необхідно також враховувати діяльність транснаціональних корпорацій (ТНК), що діють у певній країні та за її межами.

Власники та користувачі фермерських господарств не здатні самостійно виходити на міжнародний ринок, а також не можуть ефективно боротися за покращення конкурентних позицій на внутрішньому ринку з суб'єктами господарювання. Це також стосується країн з відносно сприятливою аграрною

структурою. Переважна більшість фермерських господарств можуть використовувати дуже обмежений набір інструментів конкуренції, що зводиться переважно до покращення якості та ефективності використання ресурсів, а це значною мірою обмежується труднощами у збільшенні доходів виробників внаслідок обмеженої можливості ефективного розподілу виробничих факторів. Що стосується сільськогосподарської продукції, яка є предметом прямого споживання, то інструменти конкуренції, з точки зору теорії управління, переважно зосереджені в сфері торгівлі та залежать від конкурентоспроможності торговельних підприємств.

Дослідження міжнародної конкурентоспроможності сільського господарства, необхідно здійснювати насамперед на основі аналізу витрат, оскільки виробничі витрати в сільському господарстві мають фундаментальний вплив на конкурентоспроможність продуктів харчування, що є домінуючими в експорті агропромислової продукції у більшості країн [25, с. 23]. Таким чином, формування конкурентоспроможності аграрного сектора значною мірою обумовлюється конкурентними позиціями харчової промисловості.

З цієї точки зору, одним з основних показників конкурентоспроможності країни на зовнішніх ринках агропродовольчої продукції є частка харчової промисловості в загальних обсягах її експорту. Також важливим показником якості експорту агропродовольства, на нашу думку, є коефіцієнт якості експорту, що пропонуємо розраховувати як відношення обсягу експорту харчових продуктів до обсягів експорту сировинної та з низьким ступенем переробки сільськогосподарської продукції.

Аналіз теоретичного підґрунтя міжнародної конкурентоспроможності показав, що застосування основних положень відомих теорій для зміцнення конкурентних позицій країни на світових ринках сільськогосподарської продукції обмежується специфічними особливостями цієї продукції, яка переважно має сировинний характер. А тому вагома роль у забезпеченні міжнародної конкурентоспроможності аграрного сектору економіки належить харчовій промисловості, яка використовує сільськогосподарську сировину для виробництва продуктів споживання. Саме для переробної галузі актуальними

стають всі основні складові «діаманту конкурентоспроможності», а частка харчової продукції в загальних обсягах експорту агропродовольства є важливим показником конкурентоспроможності країни на міжнародних ринках аграрної продукції.

Висновки до розділу

1. Конкуренція - це важлива умова функціонування ринку сільськогосподарської продукції, яка виникає в результаті комплексу дій та заходів, які вживаються виробниками цієї продукції для збільшення або утримання існуючої частки ринку та максимізації прибутку. З іншого боку, в умовах глобалізації конкуренція стає джерелом викликів для сільськогосподарських підприємств, які повинні забезпечувати свої конкурентні позиції на ринку на основі постійного удосконалення процесу виробництва, розширення і урізноманітнення асортименту продукції, підвищення якості та зниження собівартості продовольчих товарів.

2. З огляду на високу сировинну місткість агропродовольчих товарів, конкурентоспроможність агропромислового сектора необхідно досліджувати, оцінюючи витрати і визначаючи фактори їх зниження. Основним джерелом зниження собівартості продукції є підвищення ефективності виробництва за рахунок використання нових технологій. Важливими також є фактори підвищення ефективності праці, що дозволяє збільшити оплату праці, оскільки низькі заробітні плати в сільському господарстві внаслідок достатності цього фактора виробництва, не можуть бути основою довгострокових конкурентних переваг. Особливості функціонування сільського господарства обумовлюють провідну роль держави у забезпеченні конкурентоспроможності аграрного сектора економіки. Результатом оптимальних рішень щодо заходів державного регулювання діяльності сільськогосподарських підприємств та переробних галузей має стати створення сприятливих умов для зміцнення конкурентоспроможності суб'єктів господарювання на внутрішньому та зовнішньому ринках.

3. Використання усіх груп факторів міжнародної конкурентоспроможності сільськогосподарськими підприємствами в повній мірі не можливе, що обумовлено специфікою діяльності сектору, який виробляє переважно сировинну продукцію. Рівень конкурентоспроможності аграрного сектора залежить від конкурентних позицій харчової промисловості. Важливим показником міжнародної конкурентоспроможності агропродовольчої продукції є частка харчової промисловості в загальних обсягах її експорту. Для оцінки якості експорту агропродовольства пропонуємо використовувати коефіцієнт якості експорту, який розраховується як відношення обсягу експорту харчових продуктів до обсягів експорту сировинної та з низьким ступенем переробки сільськогосподарської продукції.

РОЗДІЛ 2

ДОСЛІДЖЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ВІТЧИЗНЯНОЇ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЇ ПРОДУКЦІЇ НА СВІТОВОМУ РИНКУ

2.1 Сучасний стан і тенденції зовнішньої торгівлі сільськогосподарською продукцією

Міжнародна економічна інтеграція, зокрема створення зон вільної торгівлі, активізували процеси входження українських товаровиробників у світові та регіональні ринки. Необхідність нарощування вітчизняного експорту потребує аналізу та систематизації сучасних тенденцій зовнішньої торгівлі, забезпечення розвитку торговельно-економічного співробітництва та диверсифікації ринків збуту. Україна є однією з провідних країн світу щодо виробництва сільськогосподарської продукції та продовольства. Вітчизняні виробники не тільки повністю забезпечують багатьма видами агропродовольчої продукції населення країни, а й експортують надлишки за кордон, нарощуючи свою присутність на зовнішніх ринках. Аграрний сектор залишається одним з основних джерел валютних надходжень до країни.

Обсяги зовнішньої торгівлі України агропродовольчою продукцією у 2005-2010 рр. були незначними порівняно з наступними роками: за п'ять років експорт збільшився на 5,6 млрд. дол. США, тоді як у 2012 р. відбулося зростання на 8 млрд. дол. США порівняно з 2010 р. (рис. 2.1). Отже, аграрно-промисловий комплекс досить швидко не лише відновив, а й наростив обсяги експорту за кілька років, наступних після фінансово-економічної кризи 2008-2009 рр.

Вплив економічної кризи внаслідок анексії Криму та воєнних дій на Донбасі на діяльність експортерів був не таким значним (у 2015 р. експорт зменшився на 19,2% порівняно з 2012 р.), як для імпортерів (імпорт за цей же період зменшився на 53,2%). Проте, за період з 2005 по 2020 р. сальдо зовнішньої торгівлі агропродовольчими товарами було додатнім і щороку збільшувалося. Лише у 2020 р. збільшення обсягів експорту порівняно з 2019 р. було незначним (на 0,4 процентних пункти (п. п.)) при більш істотному

зростанні імпорту (14,0 п. п.), а тому й сальдо зовнішньої торгівлі зменшилося на 4,3 п. п.

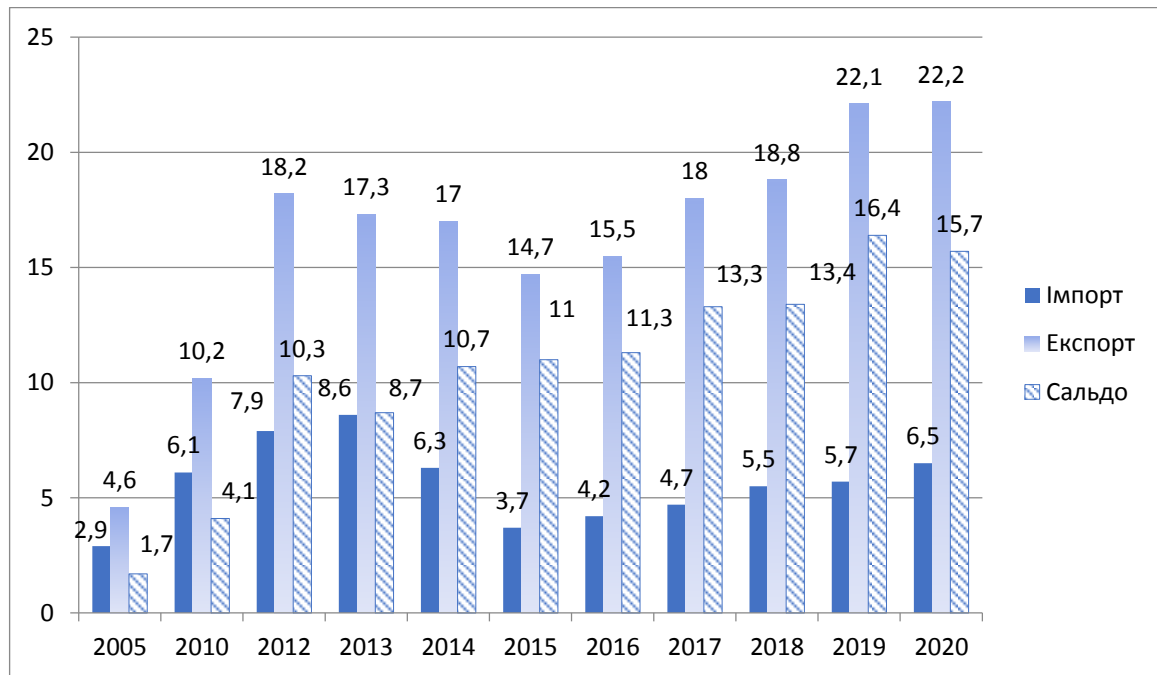

Рис. 2.1. Зовнішня торгівля агропродовольчою продукцією України у 2005-2020 рр., млрд. дол. США

Джерело: побудовано автором за [40]

Основу українського агропродовольчого експорту становить продукція з низьким та середнім ступенем переробки – зернові й олійні культури, соняшникова олія. Частка вищеназваних товарних позицій динамічно зростає. Так, у 2008 р. сумарна їх частка становила 62%, а у 2020 р. досягла 84,9%. Експорт продукції рослинництва стабільно переважає показники експорту продукції тваринництва. У 2015-2020 рр. частка продукції рослинництва становила більше половини загальних обсягів експорту агропродовольчої продукції України.

Водночас, продукція з вищим ступенем переробки, до якої відносяться готові харчові продукти, жири та олії тваринного або рослинного походження становила у 2020 р. 41% (табл. 2.1). Зауважимо, що частка готових харчових продуктів, як показник якості агропродовольчого експорту, у 2020 р. становила 15,1%, що було менше на 1,8 п. п. порівняно з 2015 р. Тому можемо зробити висновок, що незважаючи на постійне зростання обсягів експорту

агропродовольчої продукції України, якість експорту погіршилася за останні п'ять років.

Таблиця 2.1

Структура агропродовольчого експорту України у 2015-2020 рр.

Рік	Продукти тваринництва		Продукція рослинництва		Готові харчові продукти		Жири та олії тваринного або рослинного походження	
	млн дол. США	Частка в експорті продукції АПК, %	млн дол. США	Частка в експорті продукції АПК, %	млн дол. США	Частка в експорті продукції АПК, %	млн дол. США	Частка в експорті продукції АПК, %
2015	823,4	5,6	7971,5	54,7	2468,4	16,9	3299,8	22,6
2016	775,1	5,1	8093,7	52,9	2450,1	16,0	3962,9	25,9
2017	1108,7	6,2	9215,7	51,9	2826,7	15,9	4605,7	25,9
2018	1210,6	6,5	9886,1	53,1	3018,6	16,2	4496,5	24,2
2019	1277,0	5,8	12914,5	58,3	3220,4	14,5	4732,2	21,4
2020	1188,2	5,4	11883,2	53,6	3361,0	15,1	5746,9	25,9

Джерело: розраховано автором за [41]

Після вступу України до СОТ спостерігається тенденція щодо диверсифікації зовнішніх ринків, здебільшого за рахунок зменшення постачання товарів на традиційні ринки збуту в країни СНД та збільшення частки експорту до країн Європи та Азії, що свідчить про значну фінансову спроможність цих регіональних ринків і конкурентоспроможність української продукції.

Крім того, суттєво зросла частка експорту до країн Африки (7,7% від загального експорту сільськогосподарської продукції у 2008 р. до 19,2% у 2018 р., 15,0% – 2019 р. та 13,5% – 2020 р.). Чітко простежується географічна структура зовнішньої торгівлі України (в першу чергу експорту) агропродовольчою продукцією, де домінують чотири регіони: Азія, Європа, країни СНД та Африки.

Недостатніми вбачаються обсяги експорту до інших регіонів: країн Північної та Південної Америки, Австралії й Океанії.

У 2019-му та 2020 р. на країни Азії припадало 42,8 і 44,2% українського експорту агропродовольчих товарів, Європейського Союзу – 32,2 і 33,5%, Африки – 13,9 і 12,3% та країни СНД – 7,8 і 8,0%, відповідно. Експорт

продукції сільського господарства і харчової промисловості до країн Північної та Південної Америки, Австралії й Океанії становив лише 1,3%.

Головним досягненням аналізованого періоду слід вважати стрімкий вихід України на ринки Європи та Африки, що пов'язано не тільки зі збільшенням обсягів експорту, а й у цілому з кількісним збільшенням країн-торговельних партнерів України. Слід підкреслити значне розширення торговельних зв'язків України на ринку продукції зернової галузі.

Основними покупцями української аграрної продукції у світі у 2018 р. були Індія (1856 млн. дол. США), Нідерланди (1162,2 млн. дол. США), Єгипет (888,7 млн. дол. США), Іспанія (1041 млн. дол. США), Китай (1171 млн. дол. США), Туреччина (800,6 млн. дол. США), Італія (737,9 млн. дол. США), Польща (612 млн. дол. США) та Іран (528 млн. дол. США). Сумарна частка цих країн в українському експорті перевищила 52% [42, с. 13].

Підписання у 2014 р. Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом і функціонування в її рамках зони вільної торгівлі забезпечило кращий доступ українських виробників до європейського ринку товарів, хоча й зі збереженням певних обмежень. Поглиблення співпраці з ЄС стало своєчасним і важливим кроком в умовах втрати російського ринку. Угода про асоціацію сприяла збільшенню обсягів торгівлі з країнами ЄС в частині сільського господарства та харчової промисловості. ЄС стає основним торговельним партнером України.

За період дії Угоди про асоціацію товарооборот агропродовольчої продукції України з ЄС перевищив показники 2013 р. і становив у 2019 р. 10155 млн. дол. США (табл. 2.2). Частка експорту агропродовольчої продукції у загальному вітчизняному експорті товарів до ЄС за цей період збільшилася на 6,6 п. п. і досягла 35,0% у 2020 р. Порівняно з 2013 р. експорт до ЄС зріс на 22,2%, а сальдо – на 49,4%. При цьому частка експорту до ЄС у загальному вітчизняному експорті агропродовольчої продукції за цей період збільшилася на 4,9 п. п. і становила 32,3%.

**Місце агропродовольчої продукції у торгівлі товарами України з
країнами ЄС у 2013-2020 р., млн. дол. США**

Показник	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Товарооборот, всього	43806	38072	28345	30637	38332	43373	45763	42464
У т.ч. агропродовольчої продукції	8087	7691	5870	6183	8089	8547	10155	9791
Частка агропродовольчої продукції в товарообороті, %	18,5	20,2	20,7	20,2	21,1	19,7	22,2	23,1
Експорт, усього	16759	17003	13015	13496	17533	20157	20751	18605
У т.ч. агропродовольчої продукції	4759	4968	4174	4242	5815	6126	7314	6515
Частка агропродовольчої продукції в експорті, %	28,4	29,2	32,0	31,4	33,2	30,4	35,2	35,0

Джерело: розраховано автором за [43]

Основними товарами українського експорту до країн ЄС є сировинна продукція рослинництва (насіння зернових та олійних культур), нерафінована соняшникова та інші олії (табл. 2.3).

Таблиця 2.3

**Структура експорту агропродовольчої продукції з України в ЄС
у 2013-2020 р., %**

Товарна група	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Зернові культури	36,2	36,4	39,0	30,2	29,4	36,3	35,9	27,3
Насіння і плоди олійних рослин	28,3	18,5	15,5	14,3	18,8	19,0	21,0	19,3
Жири та олії	10,5	16,0	16,3	28,4	25,4	18,7	21,1	28,3
Залишки і відходи харчової промисловості	10,4	12,2	11,8	10,3	8,5	8,5	7,2	7,2
Інші	14,5	16,8	17,5	16,8	17,8	17,5	14,8	17,9

Джерело: складено за [43]

У структурі експорту на ці товарні позиції в середньому припадає понад 70%. Ще 7-8% займає група «залишки і відходи харчової промисловості» (в основному шроту і макуха олійних культур). Сировинна орієнтація українського експорту робить зовнішньоторговельні позиції України вразли-

вими. Крім того, існує потенційна загроза, що в умовах вільної торгівлі деякі вітчизняні продовольчі товари (в першу чергу м'ясна та молочна продукція) будуть неконкурентними на європейських ринках України аграрної продукції більше ніж на 1 млрд. дол. США. Така концентрація з часом посилюється.

Дія угоди про зону митної торгівлі України стосується ринків усіх країн ЄС, але в загальних обсягах товарообороту агропродовольчою продукцією переважають Іспанія, Нідерланди, Італія, Польща, Німеччина, Франція. Так, у 2013 р. на вищезазначені шість країн припадало близько 69,3% експортних поставок української агропродовольчої продукції, а в 2016-2017 рр. – понад 75% (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Частка шести країн ЄС у структурі товарообороту агропродовольчої продукції з Україною, %

Країна	2013	2014	2015	2016	2017	У середньому за 2013-2017
Іспанія	15,9	18,7	20,5	19,5	17,6	18,5
Нідерланди	14,5	15,2	13,9	16,7	22,0	16,5
Італія	12,6	13,4	14,0	14,8	13,3	13,6
Польща	11,1	12,2	11,5	11,9	10,5	11,4
Німеччина	4,7	5,5	4,8	5,8	6,9	5,5
Франція	10,5	7,6	9,3	8,1	4,8	8,0
Усього по шести країнах	69,3	72,6	74,0	76,8	75,2	73,6

Джерело: складено за [42].

Звуження експортних ринків ЄС до кількох країн спостерігається й по окремих товарних позиціях. Наприклад, більше половини українського експорту зернових припадає на Іспанію. До Франції експортується 17% олійних культур і 11% олії. Більше 20% олійних культур і практично чверть олії з України поставляється до Нідерландів, близько 40% відходів харчової промисловості – до Польщі тощо. Концентрація експорту на шести країнах у майбутньому може мати негативні наслідки для нарощування експортних поставок агропродовольчої продукції.

У результаті підписання Угоди про асоціацію Україна отримала тарифні квоти на ряд товарів. Досвід із використання тарифних квот протягом 2014-

2019 рр. вказує на наявність деяких проблем щодо використання власного потенціалу з метою експорту. Зокрема, українськими експортерами щороку в повному обсязі використовуються безмитні квоти на експорт до ЄС пшениці, кукурудзи, ячмінної крупи і борошна, яблучного і виноградного соків, обробленого крохмалю, солоду і клейковини, продуктів переробки солоду і крохмалю, оброблених томатів, меду, вершкового масла і м'яса птиці. Крім того, щороку вичерпуються додаткові преференційні квоти на мед, оброблені томати, пшеницю і кукурудзу, які вступили в дію з 2018 р. Майже повністю вибираються квоти на крохмаль і часник.

У цілому, «порівняно з 2018 р., ситуація з використанням квот покращилася: незважаючи на зникнення з переліку ячменю та цукру, додалися м'ясо птиці, масло, окремі продукти з солоду і крохмалю. У 2018 р. здійснювався експорт близько 40 квотованих товарних позицій, проте більшість квот не використовувалася навіть наполовину» [44]. Основні причини неспроможності використання тарифних квот повною мірою – це проблеми з дотриманням правил безпеки харчових продуктів, недотримання стандартів у сфері санітарних та фітосанітарних заходів, орієнтація на експорт в країни інших географічних регіонів світу, відсутність надійних торговельних партнерів у ЄС.

Крім Європейського Союзу Україна має чинні угоди про вільну торгівлю з країнами ЄАВТ із 2012 р. (Швейцарія, Норвегія, Ісландія, Ліхтенштейн), Грузією з 1996 р., Македонією з 2001 р., Чорногорією з 2013 р., країнами СНД із 2012 р. (Вірменія, Азербайджан, Білорусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан), з Канадою з 2016 р. та з Ізраїлем з 2017 р. Тривають перемовини про укладання угод про вільну торгівлю з Туреччиною, В'єтнамом та Сербією. Тарифна лібералізація в рамках угод про зону вільної торгівлі є більш суттєвою порівняно з аналогічними зобов'язаннями зовнішньоторговельних партнерів у рамках СОТ. Наразі Україна має надвисокий рівень зовнішньої відкритості та слабку диверсифікацію зовнішньоекономічних зв'язків. Тому ефективна аграрна політика може стати для вітчизняного бізнесу вагомим фактором підвищення

конкурентоспроможності в умовах геопросторової переорієнтації його діяльності насамперед на ринки ЄС.

Нами проведено дослідження оцінки впливу на економіку зовнішньої торгівлі продукції агропромислового виробництва здійснена з вибором залежної змінної обсягу ВВП України, незалежних – обсягів експорту агропромислового виробництва продукції (товарні групи: живі тварини; продукти тваринного походження, продукти рослинного походження, жири та олії тваринного або рослинного походження, готові харчові продукти та шкіри необроблені, шкіра вичищена) та імпорт цих товарів.

Для інформаційної бази дослідження використано статистичні дані за 2004-2019 рр. Отримане регресійне рівняння має наступний вигляд:

$$\text{ВВП} = -0,507436 + 1,196467X_1 - 0,322469X_2 \quad (2.1)$$

де: X_1 – експорт товарних груп агропромислового сектору;

X_2 – імпорт товарних груп агропромислового сектору.

Таблиця 2.5

Взаємозв'язок між обсягами ВВП, експортом та імпортом агропромислової продукції України у 2004-2019 рр.

Intercept	Beta	Std.Err	B	Std.Err	t(40)	p-level
			-0,507436	1,169552	-0,43387	0,67459
Експорт агропромислової продукції	1,213024	0,128865	1,196467	0,127106	9,41315	0,000006
Імпорт агропромислової продукції	-0,286449	0,128865	-0,322469	0,145069	-2,22286	0,05331

R= 0,979 R²=0,9596 Adjusted R²= 0,951

F(2,9)=107,07 p<0,00000 Std. Error of estimate: 0,12157

В результаті регресійного аналізу виявлено наявність істотного зв'язку між залежної і незалежними змінними (R=0,97). Значення коефіцієнта детермінації свідчить, що рівняння регресії на 95% пояснює взаємозв'язок між показниками, а F-критерій Фішера підтверджує міцність цих зв'язків. Критерій Стьюдента становить 0,4 при похибці 0,67, що дозволяє зробити висновок про достовірність кореляції між залежною та незалежними змінними. Коефіцієнт Дарбіна-Уотсона дорівнює 1,88 і показує відсутність автокореляції.

Результати регресійного аналізу дозволяють зробити висновок, що нарощення експорту аграрної продукції позитивно впливає на економічне зростання України: при збільшенні агропродовольчого експорту на 1% обсяг ВВП збільшується на 1,2%. Взаємозв'язок економічного зростання та аграрного імпорту є оберненим: збільшення обсягів імпорту на 1% призводить до зменшення обсягів ВВП на 0,32%.

Отже, стратегічним завданням для України є збільшення експорту агропродовольчої продукції за умови диверсифікації виробництва продукції АПК і збільшення присутності вітчизняних виробників харчових продуктів на внутрішньому ринку з метою скорочення обсягів імпорту за тими товарними позиціями, які є традиційними для наших кліматичних умов. Водночас, важливим є збільшення в експорті частки продукції з вищим рівнем доданої вартості, насамперед готових харчових продуктів. Реалізація завдань Стратегії потребує збалансованого розвитку виробничих агропродовольчих ланцюгів, що безпосередньо визначають експортний потенціал країни, адже в перспективі відбуватиметься збільшення світового попиту на продукти харчування. Однак майбутні обсяги пропозиції залишаються менш прогнозованими, оскільки частіше зазнаватимуть коливань внаслідок впливу природно-кліматичних факторів та змін ринкових умов.

2.2. Оцінка потенціалу конкурентоспроможності агропромислового виробництва регіонів України

Для кожної національної економіки важливим є місце країни на світовому ринку та роль у міжнародному поділі праці. Сьогодні аграрний сектор України є основним джерелом валютних надходжень за рахунок експорту сільськогосподарської продукції: «станом на кінець 2019 року агросектор приніс країні майже 40% валютної виручки, демонструючи стабільність протягом останніх трьох років» [45]. Така ситуація також викликана зниженням виробництва у металургійній галузі та хімічній промисловості, які традиційно були лідерами експорту.

Сильна економічна позиція країни на світовому рівні потребує багато зусиль та здатності економічно адаптуватись до впливу чинників внутрішньо-регіонального та міжнародного середовища. За час історичного розвитку України стан її економіки змінювався, а зручне геополітичне положення дає змогу вести торгівлю із багатьма країнами.

Враховуючи теорію конкурентних переваг М. Портера, країна не повинна прагнути бути конкурентною в усіх галузях, а повинна обрати одну чи кілька з них, у яких працюватиме на повну потужність. Велику увагу у концепції конкурентоспроможності видатний вчений приділяє факторам виробництва та продуктивності використання ресурсів. М. Портер вважає, що успіх у міжнародній конкуренції визначають не самі фактори виробництва, а де і наскільки продуктивно вони використовуються [46]. В Україні сьогодні однією з таких галузей є аграрний сектор, який вважається найважливішою сферою матеріального виробництва, де створюються матеріальні блага рослинного та тваринного походження, які забезпечують населення продуктами харчування, а промисловість – сировиною. Ця галузь створює робочі місця для сільського населення, а в економіці держави аграрний сектор посідає доволі важливе місце, адже від нього залежить ефективне функціонування усього господарства країни і добробут суспільства.

Україна має значні земельні ресурси, тому сільське господарство є ефективним та перспективним для його ведення і продажу продукції не тільки на внутрішньому, але й на світовому ринках. Україна – один із лідерів експорту аграрної продукції у світі, і незважаючи на те, що вітчизняні виробники скоротили поставки товарів до Росії і втратили частину земель в Криму та на сході країни, стала світовим лідером з експорту соняшникової олії (у 2019 р. – 5,58 млн. т або 24% світового експорту), четверте місце – з експорту кукурудзи (21,4 млн. т або 13% світового експорту), четверте місце – з ячменю (3,6 млн. т або 10% світового експорту), шосте місце – з продажу пшениці (16,4 млн. т або 6% світового експорту), шосте місце – з продажу соєвих бобів (2,2 млн. т) і восьме місце – з продажу курятини (170 тис. т) [45].

Аграрна галузь української економіки демонструє стабільний розвиток і є

надійним фундаментом для забезпечення продовольством держави, основою розширення її експортного потенціалу, джерелом задоволення внутрішнього попиту на сільськогосподарську продукцію та продукти харчування. Кожна область України бере участь у розвитку аграрного сектору та спеціалізується на певній культурі (табл. 2.6). Основним напрямом українського агробізнесу є рослинництво (близько 70 % сільськогосподарської продукції).

Таблиця 2.6

Найкращі області України за обсягами збору врожаю у 2019 р.

Культури	Урожайність					
	Області		ц/га	Області		ц/га
Зернові та зернобобові	1	Вінницька	67,9	4	Хмельницька	65,9
	2	Черкаська	66,7	5	Чернігівська	65,3
	3	Київська	66,0	по Україні		49,1
Культури плодові та ягідні	1	Полтавська	219,0	4	Чернівецька	140,5
	2	Хмельницька	152,2	5	Тернопільська	137,8
	3	Одеська	141,2	по Україні		108,1
Соняшник	1	Хмельницька	36,6	4	Черкаська	33,4
	2	Тернопільська	36,0	5	Сумська	32,8
	3	Вінницька	34,4	по Україні		25,6
Овочеві культури	1	Херсонська	321,8	4	Тернопільська	238,6
	2	Луганська	283,4	5	Житомирська	231,5
	3	Миколаївська	262,9	по Україні		214,0
Цукровий буряк	1	Дніпропетровська	629,9	4	Хмельницька	513,3
	2	Івано-Франківська	572,7	5	Тернопільська	496,5
	3	Львівська	564,3	по Україні		461,1

Джерело: складено автором за [47, с. 208-221].

За даними Державної служби статистики України [41], у структурі українського експорту продукції рослинного походження у 2020 р. найбільшу частку становили зернові культури (79,2% або 9410,7 млн. дол. США), насіння і плоди олійних культур (15,5% або 1842,4 млн. дол. США). Обсяги експорту продукції рослинного походження у 2020 р. зменшилися на 8% порівняно з 2019 р. В загальних обсягах експорту продуктів тваринного походження найбільшу частку займали такі товарні групи, як м'ясо та їстівні субпродукти (54,9% або 652,1 млн. дол. США), а також молоко та молочні продукти, яйця птиці; натуральний мед (35,9% або 426,5 млн. дол. США). Обсяги експорту

продукції тваринного походження у 2020 р. зменшилися на 7% порівняно з 2019 р.

Позитивні тенденції спостерігалися у динаміці експорту готовими продуктами харчування, обсяг торгівлі якими збільшився у 2020 р. на 4,4% порівняно з 2019 р. У структурі експорту харчових продуктів найбільшу частку становили залишки і відходи харчової промисловості (47%), за рік їх експорт збільшився на 6%. Готові продукти із зерна займали 9,3% в загальних обсягах експорту продуктів харчування, але обсяги їх продаж у 2020 р. збільшилися на 16% порівняно з попереднім роком, що свідчить про поступовий перехід від експорту сировини до експорту продукції з вищим рівнем переробки.

Одним з багатьох чинників, що впливають на позиціонування України на міжнародних ринках сільськогосподарської продукції, є потенціал конкурентоспроможності регіонів в цій сфері. Потенціал конкурентоспроможності агропромислового виробництва регіону слід розглядати не лише як сукупність ресурсів виробництва певних видів продукції, а й як джерело для розвитку галузі. Для оцінки потенціалу конкурентоспроможності агропромислового виробництва регіонів України модифікуємо індекс конкурентоспроможності, що застосовується для міжнародних порівнянь як рейтинг динаміки розвитку окремої сфери економіки. Індекс конкурентоспроможності (ІК) складається з субіндексів і доповнений показниками конкурентних переваг у сфері, що досліджується. Методикою передбачено ранжування від 1 до 7 кількісних показників за формулою:

$$IK = 6 \times \left(\frac{V_c - V_{\min}}{V_{\max} - V_{\min}} \right) + 1, \quad (2.2)$$

де IK – індекс конкурентоспроможності; V_c – значення показника для конкретного регіону; $V_{\min}$ – мінімальне значення показника; $V_{\max}$ – максимальне значення показника.

Нами проведено оцінку потенціалу конкурентоспроможності агропромислового виробництва у регіонах України. Для розрахунку сукупного показника потенціалу конкурентоспроможності в розрізі регіонів нами сформовано та проведено аналіз масиву економіко-виробничих даних. Для

оцінки використаємо наступні показники: індекс продукції рослинництва; посівна площа культур сільськогосподарських, урожайність культур зернових і зернобобових, урожайність соняшнику, урожайність культур овочевих, індекс продукції тваринництва, виробництво м'яса, виробництво молока (табл. А.1).

Аналітичні оцінки потенціалу конкурентоспроможності агропромислового виробництва регіонів показують найвище значення у Вінницькій, Харківській, Полтавській, Київській, Дніпропетровській, Черкаській, Сумській та Кіровоградській областях, найнижче – у Чернівецькій, Луганській, Волинській та Закарпатській областях (рис. 2.2).

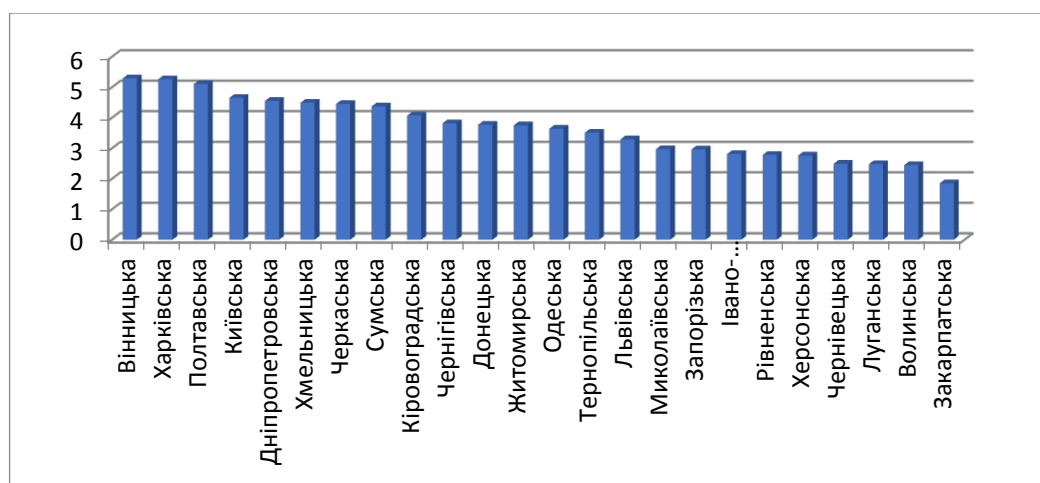

Рис. 2.2. Рейтинг регіонів України за потенціалом конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва

Джерело: розраховано автором за [47]

З метою визначення ефективності використання регіонами агропромислового потенціалу, що, своєю чергою, визначає міжнародну конкурентоспроможність України, проведемо групування регіонів за якісними показниками розвитку агропромислового комплексу, які враховують як стан розвитку сільського господарства, так і якість експорту аграрної продукції: індекс сільськогосподарської продукції, % до попереднього року; частка регіону у загальному обсязі продукції сільського господарства, %; продуктивність праці в аграрних підприємствах, тис. грн. на одного зайнятого; частка готових харчових продуктів в експорті аграрної продукції, %; темпи зміни експорту готових харчових продуктів, % до попереднього року;

коефіцієнт покриття експортом імпорту харчової продукції (додаток А, табл. А.2).

Дослідження проведемо за методом багатовимірною аналізу, використовуючи модуль «Кластерний аналіз» в програмі «Statistica». Цей аналіз вважається описовою процедурою, дозволяє здійснити класифікацію багатомірних спостережень і виділити певні групи (кластери) подібних об'єктів, які характеризують структуру сукупності статистичних об'єктів. За результатами таксономічного аналізу здійснено групування регіонів за рівнем ефективності використання потенціалу і виділено чотири групи (рис. 2.3).

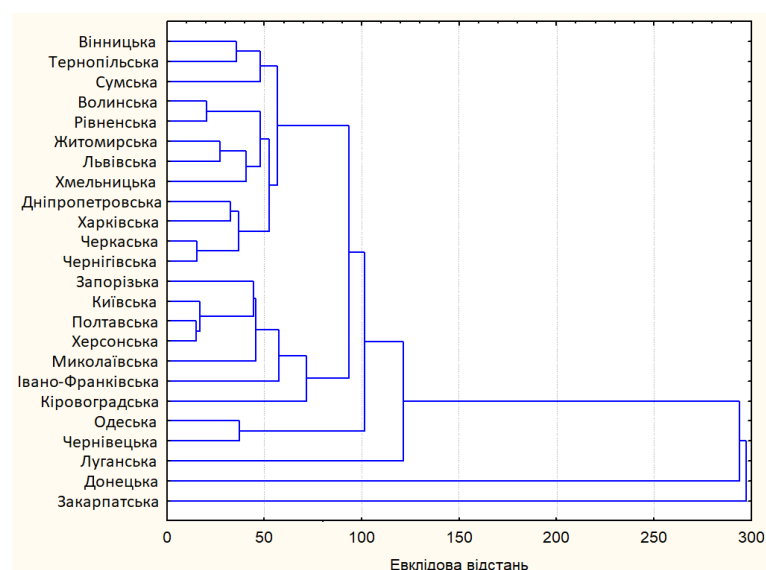

Рис. 2.3. Групування регіонів України за рівнем ефективності використання агропромислового потенціалу в 2019 р.

Джерело: розраховано автором

Регіони, що увійшли до групи з найвищим рівнем ефективності використання агропромислового потенціалу (табл. 2.7), характеризуються високою часткою готових харчових продуктів в експорті аграрної продукції. Найвище значення цього показника спостерігалось у Луганській області (29%), а у більшості регіонів – перевищувало середнє значення по Україні (17,1%). Також у більшості регіонів цієї групи сальдо зовнішньої торгівлі готовими продуктами харчування є додатнім, а коефіцієнт покриття експортом імпорту у кілька разів перевищує нормативне значення. Лідерами за цим показником у 2019 р. були Луганська (124,2) та Кіровоградська (58,8) області. При цьому продуктивність праці сільськогосподарських підприємств є дещо нижчою за

середнє значення по Україні (907,6 тис. грн. на одного зайнятого) і коливається від 841 тис. грн. у Херсонській області до 777,7 тис. грн. у Донецькій області.

Таблиця 2.7

**Група регіонів України з найвищим рівнем ефективності використання
агропромислового потенціалу**

Область	Евклідова відстань до центру кластера	Характеристика кластера
Донецька	122,0962	Частка готових харчових продуктів в експорті аграрної продукції – вища середнього значення Коефіцієнт покриття експортом імпорту харчової продукції – у кілька разів вище нормативного значення Індекс сільськогосподарської продукції – вище середнього значення
Запорізька	21,2901	
Івано-Франківська	12,2445	
Київська	24,9407	
Кіровоградська	25,3938	
Луганська	52,2147	
Миколаївська	33,8142	
Полтавська	21,5612	
Херсонська	22,4692	

Джерело: розраховано автором

Група регіонів з середнім рівнем ефективності використання агропромислового потенціалу (табл. 2.8), як і регіони першої групи, характеризуються високою часткою готових харчових продуктів в експорті аграрної продукції, але з більшою диференціацією в межах групи: у кількох регіонів цей показник істотно перевищує середнє значення, а в окремих регіонах – є нижчим за середнє. Відповідно у 2019 р. значення показника коливалося від найбільшого у Львівській області (25,9%) до найменшого – у Житомирській області (6,9%). Водночас коефіцієнт покриття експортом імпорту готових харчових продуктів був дещо нижчим, але відповідав нормативному значенню, крім Львівської області (0,9). Важливою спільною ознакою регіонів цієї групи є найвища продуктивність праці аграрних підприємств, що перевищує середнє значення по Україні - найбільше значення спостерігалось у Сумській області, а найменше – у Житомирській області (відповідно 1225,8 тис. грн. і 1077,3 тис. грн. на одного зайнятого).

**Група регіонів України з середнім рівнем ефективності використання
агропромислового потенціалу**

Область	Евклідова відстань до центру кластера	Характеристика кластера
Вінницька	16,62601	Частка готових харчових продуктів в експорті аграрної продукції – вища середнього значення Коефіцієнт покриття експортом імпорту харчової продукції – вище нормативного значення Продуктивність праці аграрних підприємств – найвища серед регіонів Індекс сільськогосподарської продукції – незначно відхиляється від середнього значення
Житомирська	25,70319	
Львівська	18,94752	
Сумська	35,54849	
Тернопільська	7,87338	
Хмельницька	16,16115	

Джерело: розраховано автором

Попри те, що регіони третьої групи характеризуються рівнем продуктивності праці аграрних підприємств на рівні середнього значення по Україні, за низкою інших ключових показників вони поступаються регіонам-лідерам. Тому сукупність цих регіонів охарактеризуємо як групу з низьким рівнем ефективності використання агропромислового потенціалу (табл. 2.9). Темпи зміни обсягів експорту готових харчових продуктів у більшості регіонів є нижчими за середнє значення по Україні (118%). Зокрема, у 2019 р. цей показник становив у Чернігівській області 112%, у Харківській – 106,3%, у Волинській – 102,8%, у Черкаській – 97,8%. Винятком є Дніпропетровська (124,1%) та Рівненська (118,4%) області. Індекс сільськогосподарської продукції у більшості регіонів є менше за середнє значення (102,5%), зокрема у Волинській області цей показник становив 101,3%, Рівненській - 99,4%, у Черкаській – 97,7%, у Чернігівській – 97,8%.

Таблиця 2.9

**Група регіонів України з низьким рівнем ефективності використання
агропромислового потенціалу**

Область	Евклідова відстань до центру кластера	Характеристика кластера
Волинська	22,36480	Частка готових харчових продуктів в експорті аграрної продукції – на рівні середнього значення Темпи зміни експорту готових харчових продуктів – нижче середнього значення Індекс сільськогосподарської продукції – нижче середнього значення
Дніпропетровська	18,13543	
Рівненська	18,29092	
Харківська	19,48888	
Черкаська	6,62784	
Чернігівська	4,09944	

Джерело: розраховано автором

Група регіонів з найнижчим рівнем ефективності використання агропромислового потенціалу є нечисленною і включає лише три регіони (табл. 2.10). Хоча частка готових харчових продуктів в експорті цих регіонів істотно відхиляється від середнього значення як в бік збільшення (Закарпатська область – 30,8%), так і в бік зменшення (Одеська – 10,6%), темпи зміни експорту харчових продуктів є істотно нижчими за середнє значення. В Одеській області цей показник був одним з найнижчих в Україні і становив 67,6%. Крім цього, продуктивність праці аграрних підприємств регіонів цієї групи є на третину меншою за середнє значення, а у Закарпатській області - найнижча в Україні і становила 356,1 тис. грн. на одного зайнятого.

Таблиця 2.10

Група регіонів України з найнижчим рівнем ефективності використання агропромислового потенціалу

Область	Евклідова відстань до центру кластера	Характеристика кластера
Закарпатська	83,72320	Продуктивність праці аграрних підприємств – найнижча в Україні Темпи зміни експорту готових харчових продуктів – нижче середнього значення Індекс сільськогосподарської продукції – низький
Одеська	38,05386	
Чернівецька	46,60018	

Джерело: розраховано автором

Результати групування регіонів України з урахуванням якісних показників результативності роботи агропромислового комплексу дозволили виявити істотну диференціацію регіонів за рівнем ефективності використання аграрного потенціалу. У більшості регіонів частка готових харчових продуктів в експорті агропромислової продукції перевищує середнє значення, але темпи зростання експорту істотно відрізняються. Це свідчить про те, що регіонам складно забезпечувати нарощення експорту харчових продуктів. Особливо ця проблема проявляється в регіонах з низьким рівнем продуктивності праці аграрних підприємств.

Вплив різних негативних чинників на аграрний сектор України стимулює до пошуків альтернативних рішень, спрямованих на усунення проблем. Для вирішення проблеми підвищення конкурентоспроможності продукції аграрного

сектору на внутрішньому та зовнішніх ринках потрібна розробка стратегії збалансованого розвитку аграрних підприємств, яка орієнтуватиметься на виробництво інноваційної продукції високої якості.

Зокрема, потрібно заохочувати іноземних інвесторів впроваджувати новітні технології виробництва і оновлювати матеріально-технічну базу, зменшувати регулярний тиск на аграрний сектор, зберігати податкові пільги і контролювати їх надання, укрупнювати або ліквідовувати неефективні компанії, орієнтуватись на світові ціни, вирішувати проблему логістики, шукати і освоювати нові ринки збуту, підвищувати конкурентоспроможність малих і середніх фермерських господарств, удосконалювати систему підготовки фахівців тощо.

2.3. Зарубіжний досвід підтримки аграрного підприємництва, як фактор підвищення конкурентоспроможності галузі

Розвиток сільського господарства в Україні відбувається спонтанно, а зростання експорту ґрунтується суто на ціновій конкуренції. Для того, щоб вітчизняні виробники сільськогосподарської продукції були конкурентоспроможними на світовому ринку у довготривалій перспективі, потрібно розвивати сучасні технології, але водночас формувати концептуальний базис розвитку галузі на рівні держави. Для цього потрібно дослідити світовий досвід у галузі агропромислової політики, враховуючи те, що саме аграрний сектор є об'єктом протекціонізму у більшості розвинених країн світу. Актуальність дослідження впливає з необхідності формування теоретичного базису стратегічної концепції розвитку сільського господарства України та створення дієвих інструментів захисту внутрішнього ринку та експансії власної аграрної продукції на світовий ринок.

В Україні виробництво сільськогосподарської продукції на третину забезпечується господарствами населення, у 2019 р. їхня частка становила 33,9% загального обсягу виробленої продукції. Водночас, за даними Державної служби статистики України, в окремих регіонах господарствами населення

вироблялося більше половини сільськогосподарської продукції: у Закарпатській області – 90,5%, Івано-Франківській – 61,3%, Львівській – 51,9%, Рівненській – 54,3%, Чернівецькій – 73,3% [47, с. 195].

Суб'єктами малого аграрного підприємництва є особисті сімейні господарства, фермерські господарства та малі підприємства щодо виробництва і переробки сільськогосподарської продукції. Також у вітчизняній літературі окрема вживається термін «мала форма господарювання» (МФГ). На нашу думку, це суб'єкти підприємницької діяльності, які характеризуються поєднанням в одній особі власника і управлінця, який бере на себе всі фінансові, психологічні та соціальні ризики з метою отримання прибутку чи задоволення особистих потреб.

Малі форми господарювання, особливо фермерські господарства, відіграють важливу роль у розвитку АПК розвинених країн світу. Виробляючи понад 50% валової продукції сільського господарства, вони відзначаються високим рівнем продуктивності праці, екологічністю продукції, підтримкою екосистем територій тощо [48, с. 18]. Завдяки гнучкості і мобільності, вони швидко реагують на потреби ринку і шукають найоптимальніші шляхи використання власних ресурсів. Сімейні ферми у світі становлять понад 500 мільйонів, мають у розпорядженні понад 70% сільськогосподарських угідь і виготовляють понад 80% продукції сільського господарства [Там же].

Малі форми господарювання потребують специфічних інструментів підтримки з боку держави внаслідок більшої ризиковості їх діяльності та більш складних умов доступу до додаткових ресурсів.

Одним із основних напрямів підтримки у міжнародній практиці є інструменти прямого впливу. Досвід розвинених країн свідчить, що розвиток малих і середніх аграрних підприємств залежить від прямої державної підтримки. Зокрема, в ЄС на субсидії щорічно виділяться близько 40% всього бюджету Союзу. У структурі компенсаційних виплат 2/3 становлять виплати з розрахунку на земельну площу і поголів'я тварин. Значне поширення також одержали виплати субсидій на підтримку якості сільськогосподарських угідь [49, с. 38].

Важливим є також фінансова підтримка та спрощена система доступу до фінансових ресурсів. У світовій практиці застосовують різні інструменти фінансового стимулювання МФГ:

- 1) компенсація частини витрат на сплату відсотків за кредитами;
- 2) система земельно-іпотечного кредитування;
- 3) надання гарантій при кредитуванні, що зумовлює і зниження відсоткової ставки за кредитами у зв'язку зі зменшенням ризику неповернення коштів;
- 4) розвиток лізингу, що сприяє активізації інвестиційних вкладень в АПК;
- 5) стимулювання інноваційної діяльності через венчурні фонди;
- 6) надання інвестиційного податкового кредиту, що збільшує стимули інвестування власних коштів у розширення бізнесу;
- 7) створення регіональних фондів кредитування суб'єктів малого бізнесу;
- 8) розвиток кредитної кооперації.

Поєднання різних інструментів стимулювання створює передумови для диверсифікації джерел фінансування та активізації підприємництва.

Однією з важливих умов розвитку агробізнесу є створення умов для інформаційного забезпечення і обміну, зокрема, шляхом створення служб агроконсалтингу. Моделі розвитку служб консультування у країнах світу наведено у таблиці 2.11.

Вибір моделі надання послуг агроконсалтингу залежить від багатьох факторів і особливостей ведення сільського господарства в країні. Забезпечення ефективного розвитку агроконсалтингу залежить від гнучкості та адаптованості до місцевих потреб відповідних дорадчих структур. У цьому процесі ключова роль належить державі: якщо навіть вона не є прямим організатором таких послуг, то повинна створити умови для їх розвитку, контролювати їх якість, загальнодоступність та екологічну безпечність. Важливою є і міжнародна взаємодія щодо розвитку консультативних послуг, зокрема створення Глобального форуму щодо сільських консультативних послуг. Його основним завданням є поглиблення міжнародної співпраці та підвищення якості агроконсалтингу.

Моделі розвитку агроконсалтингу в країнах світу

№ п/п	Назва	В яких країнах	Механізм розвитку
1	Фермерські польові школи	Використовується в 78 країнах, що розвиваються	Спільна форма навчання, при якій групи фермерів проходять навчання в польових умовах. Створюються в рамках державних програм або асоціаціями самих фермерів. Часто програму навчання визначають самі фермери
2	Модель приватного агроконсалтингу	Велика Британія, Франція, Швейцарія та ін.	Послуги надаються приватними компаніями, яким держава надає ліцензії
3	Державна модель	США, Німеччина, Канада, Білорусь, Польща та ін.	Створюється або як університетська модель, або як служба агроконсалтингу при державних галузевих органах управління
4	Модель неурядових організацій	Данія, Перу, Зімбабве, Кенія, Уганда та ін.	Допомагають налагоджувати зв'язки між різними учасниками ринку. Створюється за певним профілем діяльності, може бути обмежена в інших питаннях
5	Змішані моделі	Нідерланди, Росія, Україна та ін.	Функціонує на принципах ДПП. Поєднує різні джерела фінансування
6	Змішані консультативні системи країн, що розвиваються	Країни Африки, в яких фонди фінансуються розвиненими країнами	Послуги надаються значним колом суб'єктів (приватними компаніями, асоціаціями фермерів, неурядовими організаціями). Як правило, за рахунок державних коштів надаються послуги щодо розвитку фермерства в країнах з недостатнім рівнем освіти

Джерело: складено за [50; 51]

Значну роль для розвитку аграрного підприємництва загалом, і для активізації МФГ, зокрема, має агрострахування. У світовій практиці склалося декілька моделей агрострахування, які спрямовані на формування ефективних механізмів управління ризиками у сільськогосподарській діяльності:

1. Пряме державне відшкодування втрат сільськогосподарських підприємств (Білорусь, Греція, Кіпр) – страхування сільськогосподарських ризиків є обов'язковим видом страхування для виробників у цих країнах. Держава компенсує втрати внаслідок несприятливих погодних умов через субсидії, спеціальні державні фонди. Білорусь має специфічні умови

страхування – сільськогосподарські ризики страхуються у державній страховій компанії БелГосСтрах [52, с. 470].

2. Державно-приватне партнерство (США, Німеччина, Франція, Іспанія, Португалія, Ізраїль, Туреччина, Австрія, Китай, Росія) – держава визначає систему ризиків, які будуть компенсуватися за рахунок субсидій, визначає, яка частина витрат виробників на страхування врожаю чи тварин буде компенсована за рахунок субсидій та здійснює організацію перестрахування, а приватні компанії здійснюють компенсацію втрат за програмами страхування, які не відшкодовуються державою. Роль страховика полягає в адмініструванні, організації та просуванні страхових послуг. У разі настання катастрофічних збитків, держава пропонує страховикам програми перестрахування або застосовує механізми міжнародного перестрахування. Розвиток державно-приватного партнерства можна стимулювати через дольові субсидії, податкові пільги, через платформи співпраці та національні управління по збуту.

3. Моделі агрострахування з мінімальним державним втручанням (Німеччина, Швеція, Австралія). В цій моделі беруть участь тільки дві сторони страхувальник і страховик. Наприклад, у Німеччині не існує розвиненої програми субсидування страхування аграрних ризиків, але існують три інструменти управління ними: 1) ситуаційні виплати державної допомоги після значних несприятливих погодних подій (повністю фінансуються урядом); 2) по фонду страхування хвороб худоби, який частково фінансується державою; 3) приватне страхування від граду, яке здійснюється на добровільній основі [53, с. 46].

Розглянуті моделі відображають значну роль держави у формуванні і розвитку системи агрострахування. Це обумовлюється значними ризиками виробництва, внаслідок чого страхові виплати є суттєвими, що підвищує вартість страхових послуг.

Деталізація напрямів реалізації заходів підвищення ефективності державної підтримки аграрного підприємництва в малих формах господарювання в Україні відображено у таблиці 2.12. Для найбільш повної реалізації інтересів малого бізнесу важливе значення має кооперація.

Таблиця 2.12

Напрями активізації аграрного підприємництва в малих формах господарювання

№	Напрямок	Шляхи реалізації
1	Вдосконалення нормативного забезпечення та механізмів регуляторної діяльності	оприлюднювати проекти нормативних та регуляторних актів у ЗМІ та на профільних сайтах для проведення їх відкритих обговорень за участю представників державних органів управління, місцевого самоврядування, асоціацій агровиробників та суб'єктів аграрного підприємництва, включаючи малі форми господарювання; забезпечити ефективне функціонування регіональних центрів надання адміністративних послуг зі спрощенням реєстрації бізнесу та дозвільних процедур; надавати консультації з тендерних процедур; сприяти висвітленню в у ЗМІ та на профільних сайтах інформації про стан реалізації державної політики щодо розвитку та підтримки малого підприємництва; посилити адресність державного фінансування
2	Ресурсне забезпечення	створити та оновлювати базу наявних незадіяних приміщень, виробничих площ для передачі їх в оренду суб'єктам підприємницької діяльності; передавати майно комунальної власності суб'єктам агропідприємництва на умовах короткострокової оренди; створити центри колективного користування (ЦКП), що володіють власною сільськогосподарською технікою та виконують механізовані роботи суб'єктам за договорами; підготовка і перепідготовка кадрів, зокрема, сприяння розвитку бізнес-освіти фермерів; забезпечувати сільськогосподарські малі підприємства та фермерські господарства земельними ділянками із земель запасу; сприяти ефективному регулюванню орендних відносин, включаючи питання протидії корупції та тіньової оренди
3	Покращення фінансування та підвищення фінансової стійкості суб'єктів малого аграрного бізнесу	залучення суб'єктів малого аграрного бізнесу до виконання державних та регіональних замовлень; збільшення фінансової підтримки суб'єктів підприємництва через Регіональні фонди підтримки підприємництва та Державний фонд підтримки фермерських господарств; збереження спрощеної системи оподаткування та пільг по ПДВ. Також необхідно передбачити податкові пільги для інноваційно активних аграрних підприємств; впровадження короткострокового кредитування фермерських господарств із засобів регіональних бюджетів за пільговою ставкою під заставу продукції за фіксованими цінами; розвиток сільськогосподарської кредитної кооперації. передбачити кошти в державному бюджеті на здешевлення кредитів для сільгоспвиробників на придбання вітчизняної техніки та визначити відповідний механізм кредитної підтримки
4	Підвищення товарності МФГ	сприяти підвищенню якості продукції і наближенню її до стандартів якості ЄС; ліквідація диспаритету цін, що виникає в ланцюгу «промисловість – виробник продукції АПК – переробник – продавець» у такий спосіб, щоб усі учасники цього процесу мали рівновеликі прибутки на рівновеликий авансований у виробництво капітал; поглиблювати інтеграційні процеси і кооперацію; сприяння розвитку несільськогосподарських видів підприємницької діяльності на селі («зелений туризм», ремесла, заклади побутового обслуговування, виробництво лікарських рослин тощо); підтримка маркетингової діяльності МФГ за рахунок створення багатофункціональних логістичних центрів

Джерело: [54]

Важливим завданням розвитку кооперативів є підвищення ефективності використання ними фінансових ресурсів. Ці заходи повинні бути спрямовані на підвищення рівня прибутковості кооперативів за рахунок субсидування

частини витрат з коштів регіонального бюджету. Основною ідеєю є реалізація цільового субсидування частини витрат кооперативу за принципом інвестиційного проекту.

Розвиток різних видів і форм кооперації в сільському господарстві потребує державної підтримки самого кооперативного руху, організації системи навчання і консультування його ініціаторів, формування матеріально-технічної бази споживчих кооперативів (особливо переробних), як найважливішого інституту саморегульованої підсистеми в аграрному секторі.

Поряд зі збереженням пільгового оподаткування вкрай важливим для розвитку аграрного підприємництва МФГ є розробка альтернативних механізмів фінансування.

Експерти ОЕСР пропонують для МФГ впровадити Схему гарантування кредиту (СГК), за якою банки-учасники кредитування створюватимуть гарантійний фонд і у випадку невиконання зобов'язань позичальником, банк може звернутися до СГК за частковим відшкодуванням збитків. Такий механізм дозволить розподіляти ризики кредиторам. Для впровадження СГК необхідно розробити критерії правомірності користування СГК, з тим щоб механізм був націлений виключно на підприємства з обмеженим доступом до кредиту. Також необхідно вдосконалити сам механізм ціноутворення на сільськогосподарську продукцію, який має забезпечити прийнятність рівня коефіцієнту покриття [55, с. 15]. При створенні механізму СГК його необхідно апробувати в областях з високим рівнем сільськогосподарського виробництва.

Альтернативним джерелом фінансування також є лізинг. Нині схеми лізингу в аграрному секторі України є відносно розвиненими. Так, на сільське господарство припадає 13% усіх операцій лізингу, і ця частка невпинно зростає. Однак вартість лізингу в сільському господарстві становить тільки 1% випуску сільськогосподарської продукції [56]. Лізинг є альтернативою банківському кредитуванню, а тому повинен розвиватися.

Державна підтримка лізингу не була успішною: Державна Програма розвитку лізингу, яку мало реалізовувати Державне ПАТ "Національна акціонерна компанія «Украгролізинг», отримала 846 млн. грн. за період 2010-

2014 рр. на підтримку закупівель техніки від національних виробників. Однак перевірки засвідчили, що більшість коштів була витрачена неефективно. До того ж об'єктом лізингу ставала імпортна техніка, ціна якої сильно змінилася з 2014 року через знецінення національної валюти, через що виник ризик відмови лізингоодержувачів сплачувати різницю в обмінних курсах. Це може спричинити системну кризу у сфері лізингу [56].

З огляду на неефективність бюджетного фінансування набуває актуальності залучення коштів приватних інвесторів шляхом створення комерційних лізингових компаній. Саме вони мають бути об'єктами підтримки через механізм компенсації вартості об'єкта лізингу.

Важливим для підвищення фінансових можливостей МФГ є розвиток агрострахування. Однак ринок агрострахування в Україні невпинно скорочується – кількість договорів страхування скоротилася із 2710 у 2011 році до 957 у 2017 році; якщо в 2008 р. сума страхових премій склала 29,8 млн. дол. США, то в 2017-му – 3,4 млн. дол. США. Щорічно зменшується і площа застрахованих земель – нині вона становить лише 2% загального обсягу сільгоспугідь [57, с.]. У 2005-2008 роках ринок агрострахування зростав завдяки державній субсидії на компенсацію страхових премій. З 2009 року субсидія була скасована, що зумовило скорочення обсягу зібраних страхових премій в шість разів. У 2012 році прийнятий спеціальний Закон "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою" в якому запроваджено ліцензування діяльності добровільного страхування ризиків, з'явилися нові страхові продукти, була запущена програма підготовки аварійних комісарів для проведення андеррайтингу та оцінки збитку в агрострахуванні. Однак на практиці страховики використовують невеликий набір страхових продуктів. Найчастіше страхують озимі від повної загибелі на період перезимівлі (в 2017 р. – 75,3% загальної кількості укладених страхових договорів). Практично відсутнє мультиризикове страхування на весняно-літній період, зокрема, не покривається такий системний ризик, як посуха [58]. Майже не використовується страхування врожаю на весь цикл вирощування. Часто використовується формальне страхування для отримання

кредиту або в інших ситуаціях, коли висновок страхового договору є умовою здійснення інших операцій.

Агροстрахування, як інструмент управління ризиками в сільському господарстві, вимагає системної і послідовної підтримки держави. Для уникнення зловживань з боку страховиків необхідно в Закон «Про агροстрахування» внести зміни, щодо регулювання витрат на адміністрування страхування. Зокрема необхідно розробити методику формування тарифів на страхування сільськогосподарських культур залежно від зональності їх вирощування та притаманних ризиків.

Практика розвинених країн підтверджує необхідність програмно-цільового підходу до державного регулювання аграрного підприємництва. Стимулюючі заходи мають бути чітко пов'язані зі зростанням ефективності діяльності суб'єктів господарювання. Цільові програми підтримки суб'єктів малого аграрного підприємництва повинні доповнюватися формуванням системи інформаційно-консультаційної підтримки та розвитком кооперації на рівні регіону. Для цього необхідно реалізувати ряд заходів:

- сформувати систему цільових підпрограм розвитку малих форм господарювання в аграрному секторі як на загальнодержавному, так і на регіональному рівнях відповідно до зональних особливостей та поточної спеціалізації;

- система фінансової допомоги має бути адресною і не обмежуватися одним джерелом підтримки;

- підвищити якість діяльності установ, що здійснюють агроконсалтинг, що має бути направлена на реалізацію конкретних проектів від ідеї до результату;

- підвищити відповідальність не тільки одержувачів матеріальної підтримки, але і фондів, що відповідають за реалізацію цієї підтримки;

- полегшити доступ суб'єктам малого аграрного підприємництва до кредитних ресурсів банківської системи;

- знизити процентну ставку банків, за рахунок зниження ризиків кредитування малого бізнесу;

— розширити систему заготівельних пунктів, зерносховищ, фермерських ринків, маркетингових служб та інших об'єктів інфраструктури аграрного сектору економіки.

Система державної підтримки суб'єктів малого аграрного підприємництва має бути спрямована на формування умов для їх інтеграції в систему суспільних аграрних відносин, оскільки через обмеженість ресурсного потенціалу їх позиції на ринку є нестійкими. Успішність малого аграрного підприємництва в розвинених країнах світу зумовлена комплексним підходом до його розвитку, що відображено у державних стратегіях і програмах. До основних форм державної підтримки малого аграрного підприємництва віднесено: цінове регулювання, пряме субсидування, фінансово-кредитне забезпечення та податкове регулювання, підтримка кооперації та агроконсалтинг. Загалом кожна країна обирає оптимальне співвідношення між різноманітними інструментами підтримки малого підприємництва залежно від національних особливостей розвитку аграрного сектора та пріоритетних цілей агропродовольчої політики.

Висновки до розділу

1. Упродовж останніх десяти років зберігається стійка тенденція до збільшення обсягів зовнішньої торгівлі України агропродовольчою продукцією. У 2020 р. обсяги експорту збільшилися у два рази порівняно з 2010 р. і становили 2,2 млрд. дол. Обсяги імпорту залишаються практично без змін – на рівні 6 млрд. дол. Така тенденція оцінюється нами як позитивна, що підтверджено результатами регресійного аналізу взаємозв'язку ВВП та основних показників зовнішньої торгівлі агропродовольчою продукцією: збільшення обсягів експорту позитивно впливає на зростання обсягів ВВП, а збільшення імпорту – має негативний вплив на економічне зростання України.

У структурі експорту агропродовольства переважає сировинна продукція рослинництва (53,6%). Позитивним є збільшення частки жирів та олії у загальних обсягах експорту агропродовольства з 22,6% у 2015 р. до 25,9% у

2020 р., оскільки ця продукція має більшу додану вартість, порівняно з сировиною. Частка готових харчових продуктів в аграрному експорті за цей же період зменшилася з 16,9% до 15,1%, що певною мірою свідчить про погіршення якісної структури торгівлі, незважаючи на покращення умов торгівлі України з ЄС в межах зони вільної торгівлі.

2. Міжнародна конкурентоспроможність агропромислового комплексу України значною мірою залежить від рівня розвитку аграрного сектора на регіональному рівні і здатності регіонів ефективно використовувати наявний потенціал сільського господарства та харчової промисловості. Результати оцінювання потенціалу конкурентоспроможності агропромислового виробництва регіонів дозволили виділити регіони з найвищим (Вінницька, Харківська, Полтавська, Київська, Дніпропетровська, Черкаська, Сумська та Кіровоградська області) та найнижчим потенціалом (Чернівецька, Луганська, Волинська та Закарпатська області).

Водночас, за результатами кластерного аналізу до групи регіонів з найвищою ефективністю використання агропромислового потенціалу увійшли Донецька, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Полтавська та Херсонська області. Це свідчить про те, що лише три регіони, що володіють найвищим потенціалом конкурентоспроможності агропромислового виробництва, використовують його з найвищою ефективністю. Інші регіони, що мають найвищий потенціал конкурентоспроможності увійшли до групи з середнім (Вінницька та Сумська області) та низьким (Дніпропетровська, Харківська та Черкаська області) рівнем ефективності використання агропромислового потенціалу.

3. В умовах, коли в Україні понад третину сільськогосподарської продукції виробляють господарства населення, а в окремих регіонах їх частка перевищує 70% загального обсягу виробленої аграрної продукції, важливим є створення сприятливих умов для розвитку малого підприємництва в аграрній сфері. Вивчення зарубіжного досвіду дозволяє зробити висновок про доцільність застосування в нашій країні таких форм підтримки малого і середнього підприємництва та фермерських господарств, як: державна фінансова підтримка (пряме субсидування)

та спрощена система доступу до фінансових ресурсів (лізинг, венчурне фінансування, пільгове кредитування); агроконсалтинг; агрострахування на засадах державно-приватного партнерства; розвиток кооперації.

РОЗДІЛ 3

ЗАХОДИ ПОСИЛЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ АГРАРНОГО СЕКТОРУ УКРАЇНИ

3.1. Перспективи розвитку експортоорієнтованої діяльності аграрної сфери

Інтеграція національної економіки будь-якої країни світу у сучасні глобальні світогосподарські процеси, незалежно від її економічного потенціалу, виступає важливим чинником соціально-економічного розвитку держави та підвищення її міжнародної конкурентоспроможності. Варто також відзначити, що саме експортоорієнтована діяльність бізнесу забезпечує значною мірою конкурентоспроможність країни, основних галузей її економіки та окремих суб'єктів підприємництва.

Сучасні трансформації глобалізованого світового господарства відчутно впливають і на розвиток економіки України. Тому міжнародна торгівля, як пріоритетна складова соціально-економічного розвитку країни, набуває виняткової важливості. Інтернаціоналізація світового виробництва спонукає економіку нашої країни до структурних змін, в основі яких мають бути розширення експорту та оптимізація його складу і структури з огляду на пріоритети виробничо-господарської діяльності й рівень міжнародної конкурентоспроможності підприємств, галузей та загалом країни. Отже, Україна потребує формування ефективної експортоорієнтованої стратегії розвитку, яка дозволить завдяки експортній зорієнтованості забезпечити країні стабільно стійкі конкурентоспроможні позиції на провідних світових ринках товарів і послуг.

В умовах економічних і політичних змін та нестабільності, враховуючи євроінтеграційні стратегічні напрями розвитку Україні необхідно раціоналізувати й оптимізувати структуру зовнішньоторговельної діяльності, розвивати високотехнічне і технологічне виробництво для суттєвого підвищення продуктивності всіх галузей економіки та конкурентоспроможності вітчизняної продукції на міжнародному ринку. Адже розвиток

експортоорієнтованої діяльності є фундаментом економічної стабільності країни.

Впродовж останніх років у зовнішній торгівлі України товарами і послугами відбуваються трансформаційні процеси. Тривають внутрішньополітичні реформи, спрямовані на активізацію підприємництва і розвиток власного виробництва в усіх сферах економіки, формування привабливого інвестиційного середовища для залучення капіталу від внутрішніх та зовнішніх інвесторів. Проте кризові явища у світовій економіці та в економіках країн-партнерів разом із проблемами внутрішнього економічного середовища України до цього часу не сприяли раціоналізації зовнішньої торгівлі.

Незважаючи на позитивну динаміку останніх років, значний виробничий, сировинний та експортний потенціал, вітчизняний аграрний сектор все ще орієнтується на вузький продуктовий сегмент для зовнішніх ринків, а загальна ефективність не дозволяє говорити про значну структурну перебудову та перехід до технологічної моделі виробництва. Ситуацію ускладнює нестабільна та несприятлива ситуація на світовому ринку. Тому для України надзвичайно актуальними є проблеми активізації експортних потоків, збільшення обсягів експорту на світовий ринок в умовах його глобалізації та інтернаціоналізації, збільшення частки світової торгівлі.

Умовою виникнення та розвитку експортної діяльності в Україні є наявність унікальних товарів та послуг. Унікальність товару може бути обумовлена природно-географічним потенціалом, тоді мова йде про експорт сировини та вплив динамічних факторів на розвиток суспільного виробництва. Серед них: кваліфікована робоча сила, сучасні інноваційні технології, розвиток науки і техніки та інші. Наявність цих факторів відповідає орієнтації країни на високотехнологічний експорт. Іншою причиною інтенсифікації експорту може бути недостатній розмір внутрішнього ринку та значна залежність економіки від імпорту (як правило, це ресурсна та низькотехнологічна економіка) [59, с. 132].

Визначальною передумовою розвитку експортоорієнтованої діяльності є можливість виробництва економікою країни конкурентоспроможних на зарубіжних ринках товарів, що забезпечується ресурсносировинним потенціалом на рівні підприємства, галузі та країни [59].

Сучасна експортоорієнтована діяльність України ускладнюється численними екзогенними та ендегенними чинниками об'єктивного і суб'єктивного характеру. З метою активізації розвитку зовнішньоторговельної діяльності аграрної сфери та стимулювання більш повного використання експортного потенціалу важливо визначити основні деструктивні чинники, що їх стримують.

Негативну динаміку обсягів українського експорту впродовж останніх років значною мірою визначають складна макроекономічна ситуація і внутрішньополітичні й соціальні проблеми; падіння світових цін на сировину і дестабілізація виробництва в країні через військову агресію Російської Федерації. Тимчасова окупація території України зруйнувала політичні та економічні відносини між двома країнами. Зокрема негативний вплив на експорт України спричинила заборона імпорту деяких сільськогосподарських товарів українського походження та обмеження транзитного руху вантажів через територію Росії до третіх країн: Казахстану та Киргизстану. Такі обмеження призвели до скорочення експортних поставок українських товарів не лише до країн Центральної Азії та Закавказзя, а й до інших країн Азії [60]. Донині експортні втрати вітчизняної економіки лише частково компенсуються переорієнтацією на ринки інших країн.

Упродовж останніх років вітчизняна економіка перебуває в умовах ринкової трансформації та одночасного утвердження державності і принципів демократії. Тому в Україні недостатньо розвинені й функціонують інститути, що є базисом конкурентоспроможності розвинених країн, серед яких європейські країни, США, Японія тощо. Водночас на економічний розвиток негативно впливають тінізація економіки, високий рівень корупції, неефективна робота державних інституцій, несприятливе інвестиційне та бізнес-середовище.

Це зумовлено внутрішньою розбалансованістю і дезінтегрованістю зовнішньоекономічних пріоритетів у стратегічному векторі економіки України.

Варто вказати і на складне політичне й економічне становище країни, викликане геополітичною ситуацією; погіршенням кон'юнктури зовнішніх ринків, які стали традиційними для вітчизняних експортних товарів і послуг; бездіяльністю влади щодо розробки і впровадження стратегії перспективного розвитку конкурентоспроможного експортоорієнтованого національного виробництва.

На сучасний показник експорту негативно впливають фактори інституційного середовища і недосконала валютна і промислова політика. Це призводить до необґрунтованого росту обсягів експорту через девальвацію валюти, а не нарощування виробництва продукції із високою доданою вартістю [61, с. 656]. Нинішня структура експорту, в якій переважають сировина, напівфабрикати і продукція з незначною доданою вартістю, свідчать про низьку продуктивність і недостатню конкурентоспроможність України на світовому ринку. Скорочення обсягів експортної діяльності в останні роки було викликано також низькою конкурентоспроможністю вітчизняних товарів і послуг та непрозорістю системи стимулювання експортних галузей. Через велике технологічне відставання від розвинених країн і відсутнє достатнє ресурсне забезпечення конкурентні переваги України останніми роками забезпечували дешева робоча сила та девальвація гривні.

Ускладнює розвиток експортоорієнтованої діяльності аграрної сфери відсутність єдиної цілісної мережі інституцій для підтримки міжнародної торгівлі. Такі інституції повинні надавати широкий спектр різноманітних послуг і засобів підтримки експортерів та оперативно реагувати на їх потреби (консультаційні послуги, міжнародна логістика та експедирування вантажів, митне оформлення, тестування і сертифікація аграрної продукції, фінансування і страхування експортних операцій).

Діюча нині мережа інституцій не забезпечує належного спектру послуг високої якості, необхідних для ефективної підтримки на міжнародних ринках вітчизняних експортерів аграрної продукції. Серед причин – регуляторні

обмеження, недостатня географічна присутність на вітчизняному й міжнародних ринках, слабка орієнтація на клієнта і прогалини у наданні послуг. «Аналіз структури вітчизняної мережі інституцій із підтримки міжнародної торгівлі засвідчує, що серед них лише 10 % надають бізнес-послуги, тоді як домінують інституції з підтримки торговельної політики (їх частка складає 53%)» [60].

Агропромисловий комплекс України функціонує, використовуючи застарілу матеріально-технічну базу, фінансування науково-технічних розробок, інноваційної діяльності та технологічної модернізації є обмеженим. Через несприятливий інвестиційний клімат і незахищеність прав власності іноземні інвестори скорочують інвестування сільського господарства України. Так, за даними Національного Банку України, залишки прямих іноземних інвестицій у сільське господарство зменшилися з 2082,6 млн. дол. США у 2015 р. до 932,1 млн. дол. США у 2020 р., а частка ПП у сільськогосподарську сферу скоротилася відповідно з 4,7% до 1,9% загального обсягу ПП в економіку України [62].

Основними перешкодами для активізації процесів інвестування є вкрай несприятлива геополітична ситуація, слабка інституційна структура, високий рівень бюрократизації державних органів та корупція, недостатньо розвинута транспортна інфраструктура, відсутність чітких правил врегулювання проблем неплатоспроможності підприємств, бездіяльність інститутів захисту прав інвесторів стосовно інтелектуальної власності і майнових прав.

Інтеграція України до європейського простору і темпи економічного розвитку суттєво залежать від інноваційних процесів і наукомісткості аграрного виробництва. Проте впродовж останніх років вітчизняний науково-технічний потенціал майже не використовується. Дослідження українських науковців не використовуються в практичній діяльності, тому наукові установи майже не фінансуються агропромисловим бізнесом і виключаються із системи ринкових відносин.

Поглиблюється технологічний розрив між Україною і розвинутими країнами. А перехід до інноваційної економіки відбувається вкрай повільно.

Вітчизняні інститути інноваційного розвитку (технологічні та наукові парки, венчурні фонди, технологічні кластери, бізнес-інкубатори) існують лише номінально, та їх діяльність не відповідає вимогам ринкового середовища [60].

Чинна в Україні система валютного контролю морально застаріла. Адже вона не забезпечує стабільності внутрішньої грошово-кредитної системи, що демотивує вітчизняні суб'єкти аграрного підприємництва започатковувати і розвивати експорт власної продукції. Крім того, потребує суттєвої лібералізації валютний контроль в Україні. Досягти цього можна шляхом формування взаємно вигідних можливостей для розширення підприємницької діяльності вітчизняного бізнесу та іноземних інвесторів. Через жорстке валютне регулювання малий і середній бізнес реалізовує лише близько 25–40% свого експортного потенціалу. А жорсткі вимоги і невиправдані обмеження призводять до збільшення трансакційних витрат експортерів на 15–30% [63].

До основних перешкод розвитку експортоорієнтованої діяльності в аграрній сфері варто також віднести мінливий характер і недосконалість системи оподаткування, зокрема проблеми з відшкодуванням ПДВ, слабку фінансову підтримку експорту (відсутність кредитування і страхування), неефективну роботу Державної фіскальної служби (зарегульовані митні процедури й адміністративні платежі), нерозвинуту інституційну підтримку експорту, зокрема проблеми функціонування торгових представництв та агентства з просуванню експорту, громіздку систему інструментів валютних обмежень та валютного контролю тощо [64].

Багато експорторієнтованих суб'єктів аграрного підприємництва мають проблеми із митним оформленням і проходженням процедур розмитнення. Нестабільність законодавчої бази і її складність разом із специфікою роботи митних служб обумовлюють високу ризиковість митного оформлення, пов'язану зі значними витратами (а зачасти – і втратами фінансових ресурсів). Мінімізувати такі ризики можна шляхом розвитку мережі митних посередників та забезпечення їх ефективної взаємодії з експортерами [65].

Разом із вищезазначеним розвиток експортоорієнтованої діяльності вітчизняного аграрного сектору ускладнюють несприятливі чинники підприємницького макросередовища. Серед них такі:

- недосконалість законодавчого регулювання і системна непослідовність дій державних органів влади стосовно нормативно-правового забезпечення. Протягом останнього десятиліття було схвалено численні законодавчі акти та програми розвитку загальнодержавного та регіонального рівня. Проте їх розрізненість і неузгодженість та відсутність ефективного контролювання дотримання законодавчих норм на місцях призвели до тінізації зовнішньоторговельної діяльності (за експертними оцінками, близько 60% товарообігу перебуває у "тіні") [66]. Недосконалість вітчизняного законодавства також призвела до розширення обсягів "сірої" економіки;

- відсутність ефективної системи захисту конкуренції в економічних відносинах і дієвої державної політики з підтримки аграрного експортоорієнтованого підприємництва;

- наявність чисельних адміністративних бар'єрів (ускладнені й не виправдано зарегульовані реєстрація, сертифікація, ліцензування, управління і контроль якості, орендні відносини);

- нестабільність податкової системи і високий рівень оподаткування легального бізнесу;

- відсутність дієвих механізмів фінансово-кредитної підтримки аграрної експортоорієнтованої діяльності, не вигідні умови кредитування та високі ризики ресурсних втрат під час здійснення експортних операцій. Тому основним джерелом інвестування аграрного бізнесу залишаються власні фінансові ресурси. Проте внутрішні джерела фінансування (одержаний прибуток, амортизаційні відрахування та кошти сформованих фондів) недостатні для систематичного оновлення і розширення матеріальної бази. А тому більшість підприємств працює з мінімальною дохідністю;

- низька конкурентоспроможність вітчизняної аграрної продукції і незбалансованість експорту, адже домінуючу частку в ньому складає продукція з низькою доданою вартістю і лише первинною переробкою;

– низький рівень товарної та географічної диверсифікації сільськогосподарського та продовольчого експорту, який дозволяв би органічно поєднувати і комерціалізувати в експортоорієнтованій продукції весь комплекс конкурентоутворюючих чинників – виробничих, технологічних, ресурсних, трудових, інтелектуальних [67, с. 104];

– галузева та професійна розрізненість суб'єктів аграрного підприємництва, відсутність реально діючих організаційних об'єднань, спроможних лобіювати власні інтереси під час формування економічної і правової політики держави;

– відсутність у суб'єктів аграрної експортоорієнтованої діяльності сформованої стратегії функціонування і розвитку, завданнями якої були б розширення географії ринків збуту, диверсифікація експорту, оптимізація структури і збільшення асортименту експортоорієнтованих товарів, підвищення частки високотехнологічної продукції в загальних обсягах експорту, застосування підходів стратегічного менеджменту.

Наявність комплексу вищезазначених деструктивних чинників, ускладнюючих розвиток експортоорієнтованої діяльності аграрної сфери в Україні, потребує кардинальної переорієнтації концептуальних підходів до розвитку галузі на макро-, мезо- та мікрорівнях. Назріла об'єктивна необхідність розробки дієвої експортоорієнтованої стратегії розвитку зовнішньоторговельної політики аграрної сфери України, яка враховувала б успішну світову практику державної підтримки експорту і відповідала б інтересам вітчизняних суб'єктів аграрного підприємництва. Метою такої стратегії повинно стати стимулювання розвитку експортного потенціалу країни у довготривалій перспективі.

Проведене дослідження дозволило сформулювати пріоритетні напрями розвитку експортоорієнтованої діяльності аграрної сфери економіки України.

1. Розробка ефективної експортоорієнтованої стратегії агропромислового комплексу України. Для прискорення економічного розвитку країни така політика повинна реалізовуватись у сприятливому інституційному та інвестиційному середовищі, з конкурентним ринком, за раціонального рівня

протекціонізму, а також з урахуванням вигідної географічної спрямованості та перспективи виходу на нові ринки експортоорієнтованих підгалузей агропромислового комплексу.

2. Уніфікація і взаємоузгодження законодавчої бази і нормативно-правових документів, що визначають порядок створення, функціонування, розвитку експортоорієнтованих підприємств. Удосконалення процедур адміністрування, систем реєстрації та ліцензування, зменшення регуляторного тиску на бізнес (усунення необґрунтованих перевірок, упровадження кредитних і податкових канікул, оптимізація системи оподаткування та звітності).

3. Формування інфраструктури розвитку і підтримки експортоорієнтованої діяльності аграрних підприємств на загальнодержавному і регіональному рівні. Національна інституційна система підтримки експорту повинна забезпечувати стійкі конкурентні переваги економічної системи на основі гарантування захисту інтересів вітчизняних суб'єктів експортної діяльності.

4. Системна підтримка вітчизняних експортерів за кордоном повинна стати невід'ємною частиною єдиної збалансованої мережі інституцій із регулювання і підтримки міжнародної торгівлі. Для поліпшення інституційної здатності держави важливо забезпечити кваліфікований супровід зовнішньоекономічної діяльності експортоорієнтованих українських підприємств та задовольняти їх потреби в організаційному, інформаційному, консультативно-дорадчому та логістичному забезпеченні.

5. Полегшення доступу до фінансових та інвестиційних ресурсів. Основними напрямками залучення фінансових ресурсів для аграрної сфери повинні стати кредити банків, державне кредитування, кошти міжнародних фінансових установ, кредитних спілок, фондів підтримки підприємництва.

6. Підвищення інвестиційної привабливості України, запровадження дієвих інвестиційних стимулів для вітчизняних і зарубіжних інвесторів. Для цього вкрай необхідне формування привабливого інвестиційного середовища. Досягти цього можна лише на основі запровадження стабільної і передбачуваної регуляторної політики, скоординованого управління,

ефективних правил конкуренції, адекватних стимулів для залучення інвестицій. З цією метою доцільно зменшити, або взагалі зняти обмеження з прямих іноземних інвестицій та спростити адміністрування процедури здійснення експортно-імпортних операцій. Проте ці заходи мають супроводжуватися посиленням фінансовим моніторингом для відстеження інвестиційних потоків та відслідковування джерел інвестиційних ресурсів, щоб запобігти безконтрольному виведенню капіталу за кордон, або не допустити залучення капіталу, одержаного незаконним шляхом.

7. Пришвидшення переходу до інноваційної економіки, запровадження заходів для стимулювання інновацій з метою виходу агропромислового виробництва на сучасний технологічний рівень. Досягти цього можна на основі залучення прямих іноземних інвестицій для активізації інноваційних процесів шляхом передачі технологій та їх імпорту.

Водночас важливо розвивати інноваційну інфраструктуру, яка включатиме організації, підприємства та установи для постійного обміну інформацією, надання маркетингових, консалтингових, фінансових та інших послуг, що сприятимуть створенню інновацій. Інноваційна інфраструктура повинна забезпечити горизонтальні і вертикальні зв'язки на всіх рівнях впровадження інновацій – місцевому, регіональному, галузевому і національному. За таких умов доцільно вивчати й адаптувати до вітчизняних реалій кращі практики і досвід розвинутих країн стосовно забезпечення співпраці між бізнес-сектором, науковими, науково-дослідними установами та університетами. Така співпраця може стосуватись розробки програм навчання і практичної підготовки, стажування молодих підприємців, спільних навчальних програм та різних видів державно-приватного партнерства у сфері інновацій.

8. Лібералізація валютного контролю у сфері зовнішньоекономічної діяльності. Досягти цього можна завдяки збалансуванню діючої системи валютного контролю із положеннями Угоди про асоціацію (в частині забезпечення вільного руху капіталу); проведенню модернізації та лібералізації системи валютних розрахунків у зовнішньоекономічних операціях; створенню необхідних умов для розвитку експорторієнтованої діяльності вітчизняного

бізнесу (зокрема, шляхом зменшення адміністрування і контролюючого тиску та мінімізації адміністративних і трансакційних витрат під час проведення зовнішньоторговельних операцій); покращенню діючих умов для інвестиційної діяльності в Україні (через ліквідацію численних обмежень та недоцільних вимог, що створюють штучні перепони для іноземних інвесторів [63]).

9. Розробка чіткої стратегії модернізації та реструктуризації основних секторів економіки, які пов'язані та співпрацюють із аграрною сферою, зокрема машинобудування, хімічної, харчової промисловості, що дозволить підвищити їх продуктивність і конкурентоспроможність.

10. Диверсифікація сільськогосподарського та продовольчого експорту. Це сприятиме вирівнюванню рентабельності різних видів виробництв і галузей аграрної сфери, більш рівномірному розподілу доходів, забезпечить зростання валютних надходжень, стійкість результатів експорту, вихід на нові перспективні ринки продовольства і сільськогосподарської сировини [67]. Політика диверсифікації аграрного сектору дозволить зменшити комерційні, торгово-політичні та інші ризики інтеграції до світової економіки. До того ж розвиток диверсифікації аграрного експорту створює певний позитивний ефект процесів імпортозаміщення.

Розробка і забезпечення функціонування ефективної експортоорієнтованої політики вітчизняних аграрних підприємств має досягатися через розширення ринків збуту, оптимізацію структури експорту та збільшення асортименту товарів і послуг, підвищення частки високотехнологічної продукції в загальних обсягах експорту, застосування принципів стратегічного управління. Узагальнені пріоритетні напрями для розвитку експортоорієнтованої діяльності аграрної сфери економіки України повинні мати системний характер і застосуватись у контексті ефективної довгострокової стратегії розвитку зовнішньоекономічної діяльності.

3.2. Домінантні чинники формування та розвитку інституційної інфраструктури інвестування в сільському господарстві України

Незважаючи на економічну кризу в Україні сільське господарство залишається привабливою сферою інвестування. Як уже зазначалося, за даними НБУ, у 2020 р. інвестиції в сільське господарство не перевищували 1 млрд. дол. США, а зміна обсягів інвестування за останні п'ять років характеризується спадною тенденцією. Внутрішнє інвестування у 2009-2019 рр. залишалося стабільним (в середньому 6% загального обсягу інвестицій) із збереженням істотної регіональної диференціації. У центральних та південних регіонах України (Кіровоградська, Черкаська, Херсонська області) третина ПІІ залучається в аграрно-промисловий комплекс. Найбільший обсяг ПІІ у сільське господарство надходять з Кіпру: за останні п'ять років інвесторами вкладено 721,74 млн. дол. США, що становить 39,7% загального обсягу інвестицій у вітчизняну аграрну сферу. Значні обсяги інвестицій у сільське господарство надходять з Німеччини та Великої Британії – відповідно 61,42 та 75,30 млн. дол. США, або 8,51% і 10,43%.

Хоча сільськогосподарський сектор та переробка аграрної сировини вважаються потенційно привабливими галузями для інвесторів, надходженню інвестицій перешкоджають проблеми, пов'язані з недосконалістю інституційного та ринкового середовища (рис. 3.1), зокрема, неефективно діюча дозвільна та контрольна система, високий рівень корупції.

Як зазначають фахівці, інвестиційна привабливість сільського господарства України визначається станом макроекономічного середовища та рівнем розвитку аграрної інфраструктури, а також впливають такі чинники, як «конкуренція, тиск на господарську діяльність, слабка система гарантування прав власності, відсутність економічної стабільності» [68, с. 43].

Макроекономічні умови на даний час не можна вважати сприятливими для інвестування через значні обсяги державного боргу, зменшення обсягів реального ВВП, падіння реальної заробітної плати, зниження рівня споживання.

Рис. 3.1. Деструктивні чинники та фактори активізації інвестиційного процесу в агропромисловому секторі України

Розроблено автором

Важливість інституційного забезпечення розвитку галузі підтверджена досвідом країн-членів ЄС. Сільське господарство вважається чи не єдиним сектором економіки Європейського Союзу, де інтеграційні процеси є найсильнішими. Так, зразком успішної реалізації багатонаціонального інтеграційного процесу стало запровадження спільної сільськогосподарської політики, що дозволило більшості країн ЄС самостійно забезпечувати себе основними продовольчими товарами. Як зазначає С. Марченко, «рівень забезпеченості пшеницею складає 136%, цукром – 128%, молоком – 117%, вершковим маслом – 120%», а «власне виробництво забезпечує не лише

платоспроможний попит населення, але й створення резервів та експортних поставок» [69].

Своєю чергою інституціональні передумови слід розглядати у таких основних напрямках: (1) власне інституційний – законодавче та нормативно-розпорядче забезпечення; (2) організаційно-структурний – мережа взаємозв'язаних спеціалізованих установ, органів державної влади, недержавних організацій та інституцій; (3) функціональний – методи, засоби та інструментарій формування інституціонального базису та його дотримання в процесі інвестиційної діяльності.

Визначальною та базуютьовуючою вважаємо Стратегію розвитку сільського господарства та сільських територій на період 2015-2020 рр., загальна мета якої – підвищення конкурентоздатності сільського господарства і сприяння розвитку сільських територій на сталій основі відповідно до стандартів ЄС і міжнародних стандартів при досягненні десяти стратегічних пріоритетів: протидія корупції; земельна та інституціональна реформи; продовольча безпека; розвиток агропродовольчих ланцюгів доданої вартості; відродження українського села; аграрна наука; захист довкілля тощо [70].

Законодавча база, що регулює розвиток сільського господарства в Україні, включає такі Закони: «Про пріоритетність соціального розвитку села та агропромислового комплексу в народному господарстві» №400-XII від 17 жовтня 1990 р.; «Про державну підтримку сільського господарства України» № 1877-IV від 24 червня 2004 р. із змінами та доповненнями; «Про стимулювання розвитку сільського господарства на період 2001 – 2004 років» № 2238-III від 18 січня 2001 р.; «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2017 року» № 2982-IV від 18 жовтня 2005 р.

Для комплексного вирішення проблем розвитку інфраструктури аграрного сектора та сільських територій ухвалено Постанову Кабінету Міністрів України від 19.09.2007 р. № 1158 «Про затвердження Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року», яка й досі залишається чинною, оскільки багато її завдань ще необхідно виконати.

Інституціональний аналіз наведених законодавчих актів дозволяє окреслити напрями розвитку сільського господарства, починаючи із загальних питань через усвідомлення необхідності забезпечення продовольчої безпеки до інтеграції з ЄС. Законодавчі акти загалом сприяли запровадженню і реалізації таких інструментів внутрішньої політики, як субсидіювання, пільгове оподаткування, регулювання цін на аграрну продукцію.

Загалом законодавчих актів, що стосуються розвитку та регулювання аграрного сектора економіки, налічується понад 100. Головні з них спрямовані на оптимізацію зовнішньоекономічної діяльності, регулювання ринку окремих агропродовольчих продуктів, сприяння охороні довкілля або дотримання встановлених стандартів якості сільськогосподарської продукції. Закони України:

- «Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції», який «встановлює порядок тарифного і нетарифного регулювання імпорту сільськогосподарської сировини та продуктів її переробки для створення рівних умов конкуренції між продукцією вітчизняного виробництва та продукцією нерезидентів, а також окреслює методи цінової підтримки сільськогосподарських товаровиробників України» [71].

- «Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу», який «визначає основні напрями державної політики пріоритетного розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу, створює сприятливі економічні умови для збільшення обсягів виробництва сільськогосподарської техніки та обладнання для харчової і переробної промисловості, визначає шляхи формування ринку та вдосконалення системи забезпечення агропромислового комплексу вітчизняною технікою і обладнанням» [72].

- «Про зерно та ринок зерна в Україні», що «визначає державну політику щодо розвитку ринку зерна як пріоритетного сектора економіки агропромислового комплексу України. Закон спрямований на створення правових, економічних та організаційних умов конкурентоспроможного виробництва і формування ринку зерна для забезпечення внутрішніх потреб

держави у продовольчому, насіннєвому та фуражному зерні, нарощування його експортного потенціалу» [73].

Можна узагальнити, що загалом середовище законодавчо-нормативної політики характеризується істотними змінами регуляторних інструментів, які спрямовані переважно на короткострокову перспективу, що стримує довгострокове інвестування через зміни податкової політики, дозвільних вимог, посилення адміністративного втручання держави в контролі за цінами та обмеженнями експортних потоків. Державній політиці розвитку сільського господарства не вистачає постійності, послідовності та моніторингу ефективності здійснених заходів і досягнення цілей.

До спеціалізованих установ можна віднести Державний аграрний фонд – провідний оператор аграрного сектору, метою діяльності якого є створення сприятливих умов для розвитку сільського господарства, функціонування ринку сільськогосподарської продукції, підтримки вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника.

Істотно впливає на інвестування в аграрній сфері загальне інвестиційне правове поле, яке за більшістю визначальних характеристик відповідає діючим міжнародним нормам та стандартам. Існуючі обмеження стосуються заборони іноземним інвесторам володіти земельними ресурсами сільськогосподарського призначення, деформації процесу інвестування через пільгові умови для державних підприємств, численних неузгоджених нормативних документів та адміністративних процедур, постійних змін у інституційній структурі регуляторних органів. Це стосується створення та ліквідації установ сприяння і забезпечення спрощення умов інвестиційної діяльності або підприємництва.

Засадничі положення інвестиційної політики в аграрному секторі також характеризуються неоднозначністю впливу на інвестиційні процеси. Згаданий нами Закон “Про державну підтримку сільського господарства України” передбачав пільги у розмірі 50% відшкодування вартості будівництва об’єктів тваринництва, але через обмеження коштів державного бюджету у 2014 році пільги не надавалися, лише великі інвестори могли скористатися ними через

специфічні вимоги, оскільки малі та середні компанії об'єктивно не могли відповідати встановленим критеріям.

Хоча загалом політика реформування інвестиційного клімату з 2014 р. спрямована на дерегуляцію та обмеження дозвільних документів: зменшення кількості документів, видів діяльності, що підлягають ліцензуванню; чітку процедуру отримання дозволів на виведення на ринок та імпорту препаратів захисту рослин; спрощення процедури реєстрації насіння; зменшення вимог до ведення земельного кадастру, сприяння державній реєстрації майнових прав.

Під інвестиційною інфраструктурою розуміють «систему спеціалізованих інвестиційних інститутів основного та допоміжного призначення та їх територіально організованих мереж, функціонування яких спрямоване на створення умов для фінансових, матеріальних та інтелектуальних вкладень інвесторів» [74]. З нашого погляду, інвестиційна інфраструктура є елементом фінансової та ринкової інфраструктури, яку не можна звести лише до простої сукупності інституцій. Інвестиційна інфраструктура здійснює управлінську, обслуговуючу та інституційну функції, забезпечуючи управління, організацію діяльності на ринку та посередництво в операціях щодо залучення, акумуляції та переміщення коштів від інвесторів до позичальників (рис. 3.2).

Найбільш розвиненою для фінансування інвестиційних проектів у агробізнесі є банківська сфера, де зосереджено 95% загального обсягу фінансових активів. На 1 лютого 2020 р. кількість діючих банків в Україні складала 75, у тому числі з іноземним капіталом – 35, із 100% іноземним капіталом – 23 [75]. Упродовж 2014-2018 рр. тенденція до зростання банківських активів призупинилася: станом на 1.01.2014 р. загальний обсяг активів становив 1278,1 млрд. грн., 1.01.2015 р. – 1316,8 млрд. грн., 1.01.2016 р. – 1254,3 млрд. грн., а з 2019 р. почалося нарощення банківських активів, які у 2020 р. становили 1532,7 млрд. грн. [75]. Таким чином, у 2020 році банківські активи збільшилися на 19% порівняно з 2014 р.

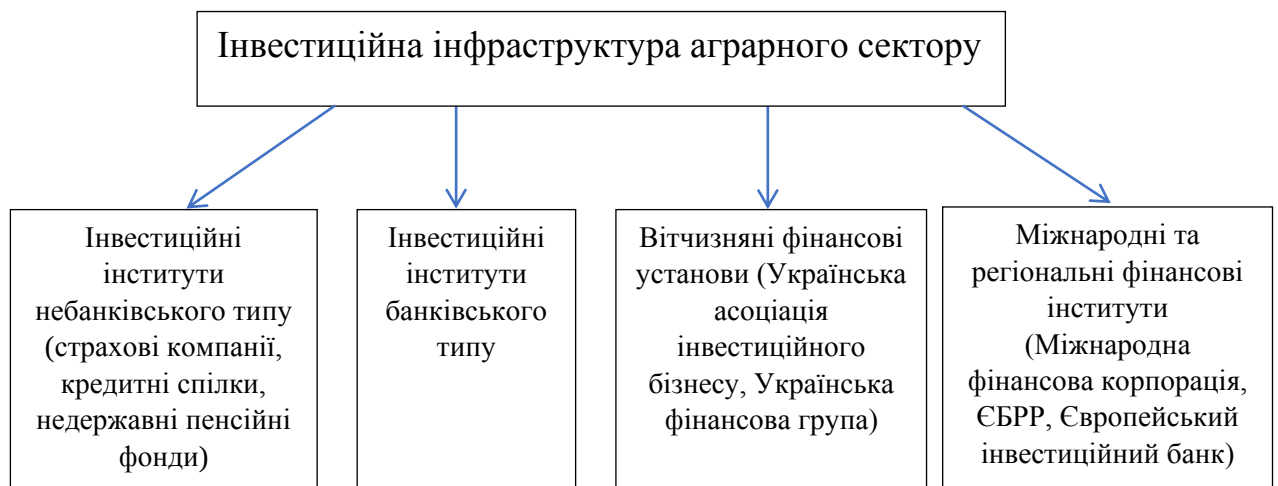

Рис. 3.2. Структурна побудова інвестиційної інфраструктури аграрного сектору України

Джерело: складено автором

У корпоративному кредитному портфелі вітчизняних банків сфера сільського, лісового та рибного господарства у 2020 р. становила лише 2% від загального обсягу виданих кредитів, з яких частка простроченої заборгованості становить 24%, а прогноз дефолту ймовірний для 13% боржників. [76]. Проте, фінансова ситуація сільськогосподарських підприємств-позичальників є більш стабільною, порівняно з іншими галузями аграрного сектора. Зокрема, частка прострочених кредитів для підприємств з виробництва олії та тваринних жирів становила 58%, а з виробництва харчових продуктів крім олії – 60%, при відповідному ризику дефолту 4% для цих двох галузей промисловості [Там же].

У агропромисловому комплексі розвинених країн істотно зростає роль державного регулювання, мета якого полягає у зменшенні тиску комерційних банків на агропромислове виробництво, зокрема через спеціальні програми державного кредитування фермерів із залученням кооперативних банків, фермерських кооперативів, власного капіталу компаній агробізнесу на пільгових засадах [77].

Важливо, що доступ до фінансових ресурсів в Україні є різним для великого та малого аграрного бізнесу. До основних чинників і факторів складності доступу до фінансування малих та середніх аграрних підприємств відносяться:

- високий рівень та волатильність процентних ставок, коли агрохолдинги отримують доступ до іноземних банків за нижчими процентними ставками;
- короткостроковість кредитування (до 6 місяців) при недоступності довгострокових кредитів для малого бізнесу,
- збільшення рівня інвестиційного ризику за відсутності достовірної інформації про кредитоспроможність позичальників, що зумовлює високі процентні ставки, несприятливі умови та відмову у наданні кредитів;
- нестача майна у отримувача кредиту або його невідповідність вимогам банківської застави.

Загалом названі чинники порушують конкурентні умови на ринку, оскільки великі агрохолдинги мають більші можливості реалізації інвестиційно-інноваційних проектів, що призводить до монополізації та погіршення стану економічної безпеки агропромислового виробництва.

Небанківським установам на даний час властива недосконала інституційна структура, внаслідок чого вони акумулюють в Україні лише 5% активів фінансового сектору і з них 4,5% – це страхові компанії [76]. Це не можна вважати виправданим, так як крупні агропідприємства дають 51% валового продукту АПК, а 49% – саме господарства населення, що є невеликими. Практично увесь експортний потенціал створюється крупними агропідприємствами, а дрібні виконують функцію забезпечення продовольчої безпеки для країни [78, с. 110].

На вітчизняному ринку агрофінансування функціонують іноземні експортно-кредитні агенції, створені в країнах-експортерах агропромислового обладнання, техніки і технологій для сприяння їх продажу. Зазначимо, що вітчизняні підприємства мотивовані в доступі до програм кредитування завдяки перевагам відносно низьких процентних ставок, відсутності вимог застави, невеликого авансового платежу у розмірі 15%. Проте, можливості скористатися програмами для МСАП обмежені через оформлення технічних гарантій та доручень і оплату страхування, що збільшує процентні ставки. Тому малі і середні підприємства переважно покладаються на кредитні спілки як поширений механізм фінансування. За даними Національного банку України у I

півріччі 2020 р. кількість кредитних спілок в Україні становила 327, що на 20% менше порівняно з аналогічним періодом 2017 р. Сумарні активи кредитних спілок практично не збільшуються, оскільки постійно зменшується кількість цих установ, і станом на 30.06.2020 р. вони становили 2,2 млрд. грн., що на 0,3 млрд. грн. більше порівняно з 2017 року [79]. Отже, на основі статистичних даних зробимо висновок про скорочення ринку кредитних спілок в Україні за останні 5 років, що, своєю чергою, означає зменшення можливостей кредитування аграрних підприємств за рахунок їхніх ресурсів.

Грунтуючись на результатах проведеного дослідження основним чинником міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних виробників агропродовольства визначимо комплексну державну інвестиційну політику, яка повинна реалізовуватися на всіх рівнях ієрархії управління (табл. 3.1).

На макрорівні для підвищення конкурентоспроможності галузі необхідно: (1) сформувати перелік галузей пріоритетного інвестування, який повинен включати харчову промисловість; (2) удосконалити політику регулювання експортно-імпортних операцій агропродовольчого сектора; (3) розвивати інфраструктуру інвестування АПК на основі впровадження позитивного досвіду інших країн.

Таблиця 3.1

Стратегічні напрями удосконалення державної інвестиційної політики в АПК України

Макрорівень	Мезорівень	Мікрорівень
Підвищення конкурентоспроможності галузі	Створення інформаційно-консультаційних центрів	Підвищення кваліфікації виробничого та управлінського персоналу
Виділення пріоритетних галузей для інвестування	Розвиток соціальної інфраструктури сільської місцевості	Впровадження нових технологій та інновацій
Вдосконалення політики зовнішньоторговельного регулювання експорту-імпорту продукції агросектора	Підвищення інвестиційної привабливості аграрного комплексу регіонів	Удосконалення маркетингових стратегій завоювання внутрішнього та зовнішнього ринків
Розвиток інституційної інфраструктури інвестиційного ринку	Інвестиційний супровід пріоритетних інноваційно-інвестиційних проектів	Оптимізація внутрішніх та зовнішніх джерел фінансування

Джерело: складено автором

На регіональному рівні доцільно створювати інформаційно-консультаційні центри для співпраці з аграрними підприємствами, розвивати соціальну інфраструктуру сільських територій для підвищення якості життя працівників аграрних підприємств, здійснювати державний супровід пріоритетних інвестиційно-інноваційних проектів.

На мікрорівні необхідно вживати заходи з підвищення конкурентоспроможності підприємств, особливо тих, що займаються переробкою сільськогосподарської сировини: підвищення кваліфікації виробничого та управлінського персоналу, впровадження новітніх технологій, удосконалення маркетингових стратегій зміцнення позицій на внутрішньому та зовнішньому ринках, оптимізація внутрішніх та зовнішніх джерел фінансування.

Відповідно стратегічними завданнями в сфері покращення інвестиційного забезпечення аграрних підприємств визначимо наступні: збільшення обсягів та покращення структури капітальних інвестицій; оптимізація бюджетних інвестицій та інвестиційних проектів в рамках державних пріоритетних програм з урахуванням потреб підприємств-експортерів продуктів харчування; пріоритетна державна підтримка інвестиційних проектів технічної та технологічної модернізації підприємств АПК; створення сприятливих умов для формування пакету іноземних інвестицій у переробну галузь АПК; модернізація ринкової, фінансової та соціальної інфраструктури сільських територій.

Розвиток інвестиційної інфраструктури, крім загальноекономічних заходів (формування системи дієздатних інвесторів, удосконалення банківської системи в частині акумулювання коштів населення та їх трансформації в інвестиції), повинен передбачати заходи, які безпосередньо покращать фінансові, і відповідно конкурентні, позиції агропромислових підприємств: активізація діяльності кредитних спілок та сільськогосподарських кооперативів; удосконалення фінансової інфраструктури сільських територій; підвищення ефективності механізмів альтернативної інвестиційної підтримки,

насамперед лізингу; удосконалення системи страхування ризиків агропромислового виробництва.

Висновки до розділу

1. Несприятливі зовнішні умови (погіршення геополітичної ситуації, непередбачувані кон'юнктурні коливання на світових ринках сільськогосподарської продукції) ускладнюються низкою внутрішніх загроз діяльності вітчизняних підприємств-експортерів аграрної продукції, серед яких основними є недосконалість законодавства, наявність значних адміністративних бар'єрів, нестабільність податкової системи і високий рівень оподаткування, недієві механізми фінансово-кредитної підтримки.

2. Актуальною є розробка ефективної експортоорієнтованої стратегії агропромислового комплексу України, реалізація якої повинна підсилюватися такими заходами: удосконалення законодавчих норм, що визначають порядок створення, функціонування, розвитку експортоорієнтованих підприємств; формування інфраструктури розвитку і підтримки експортоорієнтованої діяльності аграрних підприємств на загальнодержавному і регіональному рівні; системна підтримка вітчизняних експортерів за кордоном; полегшення доступу до фінансових та інвестиційних ресурсів; формування привабливого інвестиційного середовища; стимулювання інноваційної діяльності аграрних підприємств; лібералізація валютного контролю у сфері зовнішньоекономічної діяльності; модернізація секторів економіки, які пов'язані та співпрацюють із аграрною сферою; диверсифікація сільськогосподарського та продовольчого експорту.

3. В Україні спостерігається «інституційний вакуум», коли фінансові інститути є слабкими та недостатньо розвиненими, одночасно не спроможними акумулювати необхідні ресурси; мережа консалтингових та сервісних установ є не розгалуженою і неспроможною у наданні оперативної та достовірної інформації. На процеси інвестування у агропромисловому комплекс впливають чинники як позитивного, так і дестимулюючого впливу. На даний час створена

та діє мережа спеціалізованих інституцій, проте у структурі вітчизняних банків (найбільш активних позичальників) менше 5% кредитів спрямовується на кредитування аграрного сектору економіки. Не дотримується принцип рівності доступу до кредитних ресурсів для малого та великого бізнесу, що руйнує умови цивілізованої конкуренції і негативно відбивається на інвестиційній безпеці.

4. Одним з ключових чинників зміцнення міжнародної конкурентоспроможності вітчизняних виробників аграрної продукції є комплексна державна інвестиційна політика, яка має забезпечити виконання таких стратегічних завдань: збільшення обсягів та покращення структури капітальних інвестицій; оптимізація бюджетних інвестицій та інвестиційних проектів в рамках державних пріоритетних програм з урахуванням потреб підприємств-експортерів продуктів харчування; пріоритетна державна підтримка інвестиційних проектів технічної та технологічної модернізації підприємств АПК; створення сприятливих умов для формування пакету іноземних інвестицій у переробну галузь АПК; модернізація ринкової, фінансової та соціальної інфраструктури сільських територій.

ВИСНОВКИ

1. Формування конкурентного середовища є важливою умовою функціонування ринку сільськогосподарської продукції і рушієм розвитку підприємств, що прагнуть посісти лідируючі позиції на міжнародному ринку сільськогосподарської продукції. Водночас, в умовах глобалізації, конкуренція стає джерелом викликів для сільськогосподарських підприємств, яке спонукає їх до постійного удосконалення процесу виробництва, розширення і урізноманітнення асортименту продукції, підвищення якості та зниження собівартості продовольчих товарів. Основним джерелом зниження собівартості продукції є підвищення ефективності виробництва на основі технологічного оновлення та підвищення продуктивності праці.

2. Специфіка сільськогосподарського виробництва, в якому переважає сировинна продукція, не дозволяє підприємствам повною мірою використовувати усі фактори міжнародної конкурентоспроможності. Відповідно, найбільше значення для формування конкурентоспроможності аграрного сектора має харчова промисловість, як виробник продукції з вищим рівнем доданої вартості. Тому якісним показником міжнародної конкурентоспроможності агропродовольчої продукції є частка харчової промисловості в загальних обсягах її експорту.

3. Динаміка зовнішньої торгівлі України агропродовольчою продукцією характеризується зростаючою тенденцією з переважанням темпів зростання експорту над темпами зростання імпорту, що є позитивним явищем для економіки. Результати регресійного аналізу підтвердили позитивний вплив збільшення обсягів експорту агропродовольчої продукції на ВВП та негативний вплив збільшення обсягів аграрного імпорту на економічне зростання України. У структурі аграрного експорту України традиційно переважає сировинна продукція. За останні п'ять років відбулося збільшення частки жирів та олії у загальних обсягах експорту агропродовольства, що оцінюється нами позитивно з огляду на вищий ступінь її переробки порівняно з сировиною. Частка готових харчових продуктів в аграрному експорті за цей же період зменшилася, що свідчить про погіршення якісної структури торгівлі.

4. Міжнародна конкурентоспроможність агропромислового комплексу України визначається рівнем розвитку аграрного сектора і ефективністю використання агропромислового потенціалу на регіональному рівні. Результати оцінювання потенціалу конкурентоспроможності агропромислового виробництва регіонів дозволили виявити диференціацію регіонів України за цим комплексним показником. На основі кластерного аналізу виділено групу регіонів з найвищою ефективністю використання агропромислового потенціалу (Донецька, Запорізька, Івано-Франківська, Київська, Кіровоградська, Луганська, Миколаївська, Полтавська та Херсонська області), які становлять основу для зміцнення конкурентоспроможності України на міжнародних ринках агропромислової продукції.

5. В Україні більше третини сільськогосподарської продукції виробляють господарства населення, що обумовлює актуальність створення сприятливих умов для розвитку малого підприємництва в аграрній сфері. На основі вивчення зарубіжного досвіду пропонуємо розвиток в нашій країні таких форм підтримки малого і середнього підприємництва та фермерських господарств, як: державні субсидії та спрощена система доступу до фінансових ресурсів (лізинг, венчурне фінансування, пільгове кредитування); агроконсалтинг; агрострахування на засадах державно-приватного партнерства; розвиток кооперації.

6. Фінансова обмеженість підтримки розвитку сільського господарства та переробки аграрної продукції обумовлює актуальність удосконалення державної інвестиційної політики в сфері АПК. У зв'язку з цим стратегічною метою держави визначимо формування механізму залучення і розподілу інвестиційних ресурсів для забезпечення структурно збалансованого, якісного і гармонійного розвитку аграрного сектору економіки. Взаємозв'язок процесів інвестування та стану інвестиційної інфраструктури АПК обумовлює необхідність узгодження стратегічних завдань їх розвитку.

7. Активізація інвестиційної діяльності в аграрній сфері можлива за умови збільшення обсягів та покращення структури капітальних інвестицій, оптимізація бюджетних інвестицій та інвестиційних проектів, формування пакету іноземних інвестицій у переробну галузь АПК, модернізації ринкової,

фінансової та соціальної інфраструктури сільських територій. Реалізація цих завдань сприятиме досягненню стратегічних пріоритетів розвитку інвестиційної структури АПК: формування системи дієздатних інвесторів, удосконалення банківської системи в частині акумулювання коштів населення та їх трансформації в інвестиції; активізація діяльності кредитних спілок та сільськогосподарських кооперативів; удосконалення фінансової інфраструктури сільських територій; підвищення ефективності механізмів альтернативної інвестиційної підтримки, насамперед лізингу; удосконалення системи страхування ризиків агропромислового виробництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Павленчик Н.Ф. Теоретико-методологічні основи функціонування ринку сільськогосподарської продукції: дис. ... д. екон. н. спец. 08.00.03. – економіка та управління національним господарством. Львів: ПВНЗ «Львівський університет бізнесу і права», 2015. 447 с.
2. Hund S.D., Morgan R.M. The Competitive Advantage. Theory of Competition, "Journal of Marketing". 1995 Vol. 59. No. 2.
3. Рудницька М.О. Мікроекономіка: навч. посіб. К.: ЦУЛ, 2008. 360 с.
4. Мочерний С.В. Політекономія: підручник. К. : Вікар, 2005. 386 с.
5. Економічна теорія : політекономія / за ред. В. Д. Базилевича. [3-тє вид., переробл. і доповн.]. К. : Знання-Прес, 2004. 615 с.
6. Економічна енциклопедія : у 3 т. / редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) [та ін.]. К. : Вид. центр "Академія", 2000.
7. Економіка підприємства / [Горбонос Ф. В., Черевко Г. В., Павленчик Н. Ф., Павленчик А. О.]. К. : Знання, 2010. 463 с.
8. Нечипоренко В.В. Конкуренція і конкурентоспроможність на аграрному ринку України. Східна Європа: економіка, бізнес та управління. 2018. Вип. 3(14). С. 206-210.
9. Bezat A., Figiel S., Kufel J. Model dynamicznego stochastycznego stanu równowagi ogólnej jako narzędzie wspierające formułowanie założeń polityki rolnej, Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej, Państwowy Instytut Badawczy, Warszawa, 2009.
10. Кваша С.М. Наукові підходи до регулювання аграрного ринку. Економіка АПК. 2006. № 7. С. 42–45.
11. Клімова І. О. Ринок сільськогосподарської продукції: особливості розвитку та проблемні питання формування інфраструктури. http://eprints.zu.edu.ua/11658/1/Statyya_9.pdf.
12. Історія економіки та економічної думки : від ранніх цивілізацій до початку ХХ ст. : навч. посіб. / [В. В. Козюк, Л. А. Родіонова, В. В. Кириленко, І. Б. Ковальчук] / за ред. В. В. Козюк. К. : Знання, 2011. 566 с.

13. Гришаева Л. Концептуальные основы аграрного рынка. *Международный сельскохозяйственный журнал*. 2002. № 1. С. 20–23.
14. Faulkner D., Bowman C. *Strategie konkurencji*. Warszawa: Gebetner i S-ka, 1996.
15. Копистко О.В. Теоретичні основи конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції. *Економіка АПК*. 2010. № 1. С. 61-63.
16. Мельник О.І. Внутрішньосекторальна та міжсекторальна конкурентоспроможність аграрного сектора економіки. *Агросвіт*. 2015. №24. С. 76-80.
17. Porter M. E. *Competitive Strategy: Techniques for Analyzing Industries and Competitors*. The Free Press, A Division of Macmillan Inc., New York, 1980.
18. Harrison R. W., Kennedy P.L. A Neoclassical Economic and Strategic Management Approach to Evaluating Global Agribusiness Competitiveness. *Competitiveness Review*. 1997. Vol. 7, No. 1.
19. Van Duren E., Martin L., Westgren R. (1991): Assessing the Competitiveness of Canada's Agrifood Industry. *Canadian Journal of Agricultural Economics*. 1991. Vol. 39, No. 4.
20. Van Duren E., Martin L., Westgren R. A Framework for Assessing National Competitiveness and the Role of Private Strategy and Public Policy, [in:] *Competitiveness in International Food Markets*, M. E. Bredahl, P. C. Abbott, M. R. Reed (red.). Westview Press, Boulder, San Francisco, Oxford, 1994.
21. Reiljan J., Hinrikus M., Ivanov A. (2000): Key Issues in Defining and Analysing the Competitiveness of a Country. University of Tartu Economics and Business Administration Working Paper No. 1. 2000. URL: <http://ssrn.com/abstract=418540>.
22. Bossak J. Zagraniczna polityka ekonomiczna krajow kapitalistycznych, [w:] *Mi_dzynarodowe przyp_ywy gospodarcze – nowe tendencje i przyby regulacji*, L. Balcerowicz (red.), Warszawa: PWN, 1987.
23. Zając S. Poziom rozwoju i konkurencyjność podkarpackiego rolnictwa i obszarów wiejskich [w] *Fundusze Unii Europejskiej jak czynnik poprawy*

konkurencyjności i jakości na obszarach wiejskich Podkarpacia / T. Miś, T. Pamuła (red.). Rzeszów: Wydawnictwo Oświatowe FOSZE, 2016.

24. Nosecka B., Pawlak K. Specyfika sektora rolno-spożywczego w stosowaniu badań nad czynnikami zdolności konkurencyjnej [w] Wybrane problemy konkurencyjności sektora rolno-spożywczego w Polsce i w Unii Europejskiej. IERGiŻ-PIB, Warszawa, 2014.

25. Nosecka B., Pawlak K., Poczta W. Wybrane aspekty konkurencyjności rolnictwa. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki żywnościowej. Warszawa, 2011. 79 s.

26. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. The Free Press, A Division of Macmillan Inc., New York, 1990.

27. Scott B. R. U.S. Competitiveness: Concepts, Performance and Implications, [in] U.S. Competitiveness in the World Economy, B. R. Scott, G. C. Lodge (red.). Harvard Business School Press, Boston, Massachusetts. 1985.

28. Lubinski M. Konkurencyjność gospodarki: pojęcie i sposoby mierzenia. [w:] Międzynarodowa konkurencyjność gospodarki Polski – uwarunkowania i perspektywy. M. Lubinski, T. Smuga (red.). Raporty – Studia nad konkurencyjnością. Warszawa: Instytut Rozwoju i Studiów Strategicznych, 1995.

29. Fagerberg J. International competitiveness. The Economic Journal. 1988. Vol. 98, No. 391.

30. Fagerberg J. Technology and Competitiveness. Oxford Review of Economic Policy. 1996. Vol. 12, No. 3.

31. Fagerberg J., Knell M., Srholec M. The competitiveness of Nations: Economic Growth in the ECE Region. Economic Survey of Europe. 2004. No. 2. United Nations Publication.

32. Wziętek-Kubiak A. Konkurencyjność polskiego przemysłu. Warszawa: Dom Wydawniczy Bellona, 2003.

33. Olczyk M. Konkurencyjność podmiotów – ujęcie teoretyczne. [w:] Konkurencyjność. Poziom makro, mezo i mikro / N. Daszkiewicz (red.). Warszawa: PWN, 2008.

34. Jagiełło E. M. Strategiczne budowanie konkurencyjności gospodarki. Warszawa: Poltext, 2008.
35. Stoner J. A. F., Freeman R. E., Gilbert D. R., Jr. Kierowanie. Warszawa: PWE, 1999.
36. Stachowiak Z. Ekonomia międzynarodowa wobec wyzwania cywilizacyjnych. Warszawa: Akademia Obrony Narodowej, 2004.
37. Misala J. Międzynarodowa zdolność konkurencyjna i międzynarodowa konkurencyjność gospodarki narodowej. Podstawy teoretyczne. Radom: Wydawnictwo Politechniki Radomskiej, 2007.
38. Bieńkowski W. Reaganomika i jej wpływ na konkurencyjność gospodarki amerykańskiej. Warszawa: PWN, 1995.
39. Rugman A. M. Porter takes the wrong turn. Business Quarterly. 1992. Vol. 57, No. 3.
40. Зовнішня торгівля України. <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
41. Товарна структура зовнішньої торгівлі України у 2015-2020 рр. <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
42. Зовнішньоторговельний обіг продукції АПК/ [І. М. Демчак, О. О. Митченко, Г. В. Трофімова та ін.]. К. : НДІ "Укراгропромпродуктивність", 2018. 50 с.
43. Товарна структура зовнішньої торгівлі з країнами ЄС. <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
44. Україна збільшила експорт агропродукції до ЄС у 1,5 рази. <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/2652955-ukraina-zbilsila-eksport-agroprodukcii-do-es-u-15-razu-ekspert.html>.
45. Сільське господарство в Україні. <https://dlf.ua/ua/silke-gospodarstvo-v-ukrayini/>.
46. Портер М. Конкуренція. К.: Вільямс, 2000. 495 с.
47. Регіони України, 2019. Статистичний збірник. Ч. II. Київ: Державна служба статистики України, 2020. 640 с.
48. Артиш, В. І. Особливості органічного агровиробництва в концепції сталого розвитку АПК України. Економіка АПК. 2014. № 7. С. 15–19.

49. Галицький, О. М. Теоретико-методологічні концепти розвитку механізму державного регулювання аграрного виробництва в Україні: монографія. ТОВ «Домінант», 2017. 312 с.

50. Marta-Costa A. Methods and Procedures for Building Sustainable Farming Systems. Application in the European Context / Marta-Costa A., Silva E. Springer Science+Business Media Dordrecht, 2013. 282 p.

51. Мориссон Дж.Р. Обзор по управлению фермерскими хозяйствами в агроконсалтинговых программах Центральной и Восточной Европы / Дж.Р. Мориссон. ООН, ФАО: Рим, 2001. 40 с.

52. Навроцький С.А. Система сільськогосподарського страхування: тенденції та перспективи розвитку. Економічні науки. Сер.: Облік і фінанси. 2012. Вип. 9 (2). С. 458-472.

53. Алескерова Ю.В. Моделі страхової політики при сільськогосподарському страхуванні. Економіка АПК. 2014. № 10. С. 45-53.

54. Прощаликіна А. М., Дудник О. С. Зарубіжний досвід державної підтримки суб'єктів малого аграрного підприємництва та можливості його застосування в Україні. Агросвіт. 2017. №24. С. 9-14.

55. Стратегія секторної конкурентоспроможності для України фаза III. Політика щодо інвестування у сільське господарство: Україна. OECD, 2015. 92 с.

56. Стратегічні напрями інституційного забезпечення розвитку аграрного сектору в Україні. Аналітична доповідь / Собкевич О.В., Русан В.М., Юрченко А.Д., Ковальова О.В., Жураковська Л.А. Національний інститут стратегічних досліджень. К.: НІСД, 2014. 45 с.

57. Тулуш Л., Прокопчук О. Ринок агрострахування в Україні: тенденції та перспективи. Економіка АПК. 2018. №8. С. 55-66.

58. Рынок агрострахования. Газета Бизнес. URL: http://www.business.ua/management/pasi_i_sokhrani287950/.

59. Карасьова Н. Глобалізаційні детермінанти експортоорієнтованого розвитку аграрного сектора України. Міжнародна економічна політика. 2014. № 1. С. 129-152.

60. Про схвалення Експортної стратегії України («дорожньої карти» стратегічного розвитку торгівлі) на 2017-2021 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 № 1017 р. База даних «Законодавство України». Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/1017*2017-%D1%80.

61. Лепеха М. О., Свириденко Г. М. Перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності України за експортоорієнтованою стратегією. Молодий вчений. 2017. № 5. С. 655-658.

62. Прямі інвестиції в Україну. Залишки за інструментами прямих інвестицій за регіонами, країнами світу та видами економічної діяльності. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external/data-sector-external#5>.

63. Програма USAID «Лідерство в економічному врядуванні» проаналізувала перешкоди для МСБ з боку держави. Коридори влади. Лобіювання і Government Relations в Україні. URL: <http://www.kuluar.com.ua/2017/06/14/usaiddlevproanalizuvalapereshkodydlyamsbzboкурдержavy/>.

64. Економіко-правові засоби стимулювання експорту в Україні на євроорієнтованих засадах: монографія / О.М. Кібік та ін. Одеса: Фенікс, 2017. 298 с.

65. Кібік О.М., Хаймінова Ю.В. Засади розвитку участі митних та інших посередників у реалізації експортної стратегії України. Розвиток методів управління та господарювання на транспорті. 2017. Вип. 4. С. 16-25.

66. Матусова О.М. Проблеми розвитку експортоорієнтованого малого бізнесу України. Сучасні питання економіки і права. 2013. Вип. 2. С. 69-74.

67. Залізнюк В.П. Експортна політика в контексті забезпечення продовольчої безпеки. Міжнародні відносини. Серія «Економічні науки». (Спеціальний випуск): матеріали міжнар. наук. конф. «Вільна торгівля, протекціонізм, справедлива торгівля: за і проти». 2018. № 16 (2018). С. 104-107.

68. Рудь Л.М., Кушнір С.О. Інвестиційна привабливість агропромислового комплексу України. Проблеми системного підходу в економіці. 2017. Вип. 1(57). С. 42-46.

69. Марченко С. Розвиток законодавства про стимулювання сільськогосподарського виробництва в країнах ЄС та деяких інших державах. http://dspace.onua.edu.ua/bitstream/handle/11300/3404/APP_38_Marchenko.pdf?sequence=1&isAllowed=y.

70. Міністерство аграрної політики і продовольства. Єдина комплексна стратегія та план дій розвитку сільського господарства та сільських територій в Україні на 2015-2020 роки. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/NT1978>.

71. Про державне регулювання імпорту сільськогосподарської продукції. Закон України № 468/97-ВР від 17 липня 1997 р. Редакція від 20.09.2018 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/468/97-%D0%B2%D1%80#Text>.

72. Про стимулювання розвитку вітчизняного машинобудування для агропромислового комплексу. Закон України №3023-ІІІ. Редакція від 16.10.2020 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3023-14#Text>.

73. Про зерно та ринок зерна в Україні. Закон України № 37-ІV від 4 липня 2002 р. Редакція від 24.07.2021 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/37-15#Text>.

74. Подерня-Масюк Ю.А. Формування інвестиційної інфраструктури регіону : автореф. дис. ... канд. ек. наук : спец. 08.00.05 – «Розвиток продуктивних сил і регіональна економіка»: Луцький національний технічний університет. Луцьк, 2010. 24 с.

75. Основні показники діяльності банків України. Національний банк України. https://old.bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=34661442.

76. Звіт про фінансову стабільність: червень 2020 р. Національний банк України. https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/FSR_2020-H1.pdf.

77. Резнік Н. П. Зарубіжний досвід інвестування в агропромисловий комплекс. URL: http://www.nbuv.gov.ua/old_jrn/Soc_Gum/KNP/147/knp147_77-80.pdf.

78. Кучер Р.-Д.А. Державне регулювання розвитку інвестиційної інфраструктури АПК: дис. ...канд. ек. наук. спец. 08.00.03 – економіка та управління національним господарством. Київ, НІСД, 2018. 238 с.

79. Підсумки діяльності кредитних спілок за I півріччя 2020 року та наглядові дії за результатами аналізу звітності поданої до Національного банку.
https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/.

ДОДАТКИ

Додаток А

Таблиця А.1

**Показники потенціалу конкурентоспроможності сільського господарства
регіонів України у 2019 р.**

Область	Посівна площа культур сільськогосподарських, тис. га	Індекс продукції рослинництва, %	Урожайність культур зернових і зернобобових, ц з 1 га	Урожайність соняшнику, ц з 1 га	Урожайність культур овочевих, ц з 1 га	Індекс продукції тваринництва, %	Виробництво м'яса, тис. т	Виробництво молока, тис. т
Вінницька	1619,1	94,5	67,9	34,4	215,3	120	459,1	763,3
Волинська	593,1	102,9	43,4	30,1	218	98,2	114,6	369,2
Дніпропетровська	1977,6	113,2	38,1	24,4	193	99,9	253,9	285,4
Донецька	1019,4	129,6	33,9	21,8	180,8	102	83,9	173,6
Житомирська	1108,7	102,9	58,9	27,5	231,5	93,6	56,9	517,6
Закарпатська	185,5	94	47,1	21,4	215,3	109,1	57,7	350,4
Запорізька	1683,3	137,4	34,3	19,1	197	92,5	45,7	220,1
Ів.-Франківська	371,4	94,2	50,1	25,5	177,9	101,6	91,5	428,9
Київська	1199,2	94	66	31,9	200,5	86,8	216,8	395,9
Кіровоградська	1703,6	108,5	50,4	26,9	145,9	100,7	50	300,4
Луганська	833,1	117,2	35,5	22,9	283,4	90,4	9,2	113,5
Львівська	698,4	102,9	51,5	28,6	193,9	96,4	130	480,9
Миколаївська	1572,3	108,1	35,3	21,3	262,9	99,1	31,3	299
Одеська	1866,9	88,2	31	19	170,4	90,2	39,4	321
Полтавська	1723,8	95,1	60,2	30,3	223	99,1	70,6	758,5
Рівненська	591,3	100,8	51,2	28,1	212,8	95,3	55,8	358,2
Сумська	1177,8	100,3	65,1	32,8	187	98,2	47,1	396,2
Тернопільська	836,1	96,8	57,3	36	238,6	102,2	58,2	455,1
Харківська	1802,3	102,3	42,2	28	212,7	103,6	88,2	519,3
Херсонська	1433,7	107	36,2	18,2	321,8	91,4	40,5	283,3
Хмельницька	1185,3	96,4	65,9	36,6	230,7	100	67,9	635,8
Черкаська	1208,7	94,6	66,7	33,4	178,2	104,8	349,3	467,2
Чернівецька	306,9	94	49,7	27,3	191,9	99,4	40,8	259,8
Чернігівська	1303,3	97,7	65,3	29,9	171	98,4	34	510,6

Джерело: складено за [47, с. 215-242]

Таблиця А.2

Показники ефективності використання потенціалу аграрно-промислового комплексу регіонів України у 2019 р.

Область	Частка готових харчових продуктів в експорті с/г продукції, %	Темпи зміни експорту готових харчових продуктів, % до попереднього року	Коефіцієнт покриття експортом імпорту харчової продукції	Індекс с/г продукції, % до попереднього року	Частка регіону у загальному обсязі продукції сільського господарства, %	Продуктивність праці в підприємствах, тис. грн на одного зайнятого
Вінницька	18,45	99,1	9,6	101,1	8,4	1179,3
Волинська	9,19	102,8	1,34	101,3	2,4	1029,6
Дніпропетровська	19,6	124,1	0,47	110	6,2	934,8
Донецька	16,5	436,9	2,3	121,6	3	777,7
Житомирська	6,9	107,1	1,47	100,9	4	1077,3
Закарпатська	30,8	110,1	0,5	100,9	1,3	356,1
Запорізька	12,6	103	3,2	129,5	4	805,3
Івано-Франківська	4,2	149,7	0,7	97,2	2	834,7
Київська	13,8	93,6	0,71	91,7	6	848,7
Кіровоградська	21,8	159,9	58,8	107,6	5,3	870,1
Луганська	29	67	124,2	114,4	2,1	829
Львівська	25,9	114,5	0,9	100,8	3,4	1095,6
Миколаївська	4,9	81,1	1	107	3,8	773,1
Одеська	10,6	67,6	1,3	88,4	4,1	649,5
Полтавська	24,5	96,2	2,2	95,7	6,4	830,9
Рівненська	4,3	118,4	0,66	99,4	2,5	1017,9
Сумська	25,3	99,2	1,1	100	4,4	1225,8
Тернопільська	12,3	118,3	6,2	97,8	3,6	1150,4
Харківська	45,8	106,3	2	102,5	5,6	937,7
Херсонська	21	93,6	4,8	104,7	4,2	841,6
Хмельницька	8	81,1	7,3	97	5,3	1107,8
Черкаська	11,1	97,8	3,4	97,7	5,9	969,2
Чернівецька	17,1	93,7	2,4	95,6	1,5	673,9
Чернігівська	16	112	1,7	97,8	4,6	967

Джерело: розраховано за [47, с. 192-221, с. 384-419]